

AZ ESZÉKI VÁR FELADÁSA 1849-BEN

1848 októberében a magyar kormány és a Dráva-vidék kormánybiztosainak határozott fellépése nyomán az eszéki vár magyar kézre került.¹ Alig négy hónappal később a 4500 fős őrség átadta az osztrák csapatoknak a három hónapi élelemmel, több száz ágyúval, 2500 mázsa lőszerrel ellátott erődöt. Kossuth téves helyzetértékelése, a parancsnoki kar árulása, a Szlavóniában és Dunántúlon kibontakozó osztrák hadműveletek együttesen vezettek a vár feladásához.

Az eszéki vár 1848 decemberében

1848. december 2-án közös nyilatkozat tudatta a birodalom népeivel, hogy V. Ferdinánd lemondott a trónról I. Ferenc József javára, akit már nem köteleztek az április törvények és a magyar alkotmányra tett eskü. Trónralépése alkalmával külön kiáltvánnyal fordult „Magyarország jóérzésű” lakosaihoz, s ígéretet tett arra, hogy „a pártütők zsarnoki nyomása alól a fegyver erejével” szabadítja fel őket.²

A hadiesemények az eszéki várőrség jelentős meggyengítését vonták maguk után. Kossuth december 14-én a várőrség legnagyobb létszámú reguláris erejét, a 16. Zaninigyalogezred nyolc századát, sürgető parancsal Pestre rendelte, hangsúlyozva ezen egységek megbízhatatlanságát. 1848 októberében az ezred tisztikara megtagadta az engedelmességet, Batthyány Kázmér kormánybiztos eltávolította őket a várból. Kossuth még nem tudhatta, hogy az ezred újjászervezett tisztikarának többsége továbbra sem hajlandó a magyar ügyet szolgálni. Batthyány Kázmér kormánybiztos jelentéseiből azonban értesülhetett arról, hogy a legénység lelkesen támogatja a magyar kormányt. Így rendelkezése háttérben az a törekvése állt, hogy ily módon az Észak-Magyarországra betört gróf Franz Schlik tábornok ellen gyülekező újonccsapatokat reguláris erővel egészítse ki.³

A várőrség gerincét adó csapatokat pótolni kellett: Kossuth választása az Eszéktől

¹ Az eszéki vár magyar kézre kerülését egy korábbi tanulmány ismerteti. *Iff. Rabár Ferenc: Az eszéki vár 1848 őszén. Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1995. 3.sz.. 45–75. o.

² Közös nyilatkozat: Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek (a továbbiakban: Gyűjtemény). Első füzet, Buda, 1849. 23–25. o. Közli: *Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* Budapest, é. n. Második kiadás II. k., 139–142. o.; Ferenc József kiáltványa: Gyűjtemény 25–27. o. Közli: *Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–49.* Pest, MDCCCLXVIII. II. k., 241–242. o. (a továbbiakban: *Pap: Okmánytár*)

³ Zanini-századok Pestre rendelése: Hadügyminisztérium tábornoki osztálya Kossuthnak, 1848. december 14. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban: OHB) 5515.; Kossuth Batthyáynak, 1848. december 14. Közli: *Barta István* (szerk.): Kossuth Lajos összes munkái (a továbbiakban: KLÓM) Budapest, 1952. XIII. k., 742. o.; A Zanini-gyalogezred tisztikaráról és legénységéről: *Rabár: i. m* 71–72. o.; Uibergabe der Festung Esseg an die k. k. Truppen am 13-ten und 14-ten Februar 1849. Nach authentischen Quellen bearbeitet. Fünfkirchen, 1851. (a továbbiakban: Uibergabe) 9. o. Batthyány december 15-én egyenesen azt írja Kossuthnak, hogy „kevésbé kerülne” a legénységgel tisztjeit „agyonütni”. OL H 2. OHB 5858.

nem messze állomásozó 41. honvéd zászlóaljra esett. A Tolna megyei önkéntesek többsége már október folyamán jelezte, hogy át kíván lépni a honvédseregbe. Kossuth ezért utasította parancsnokukat, Perczel Sándor őrnagyot, hogy 470 személy kiválasztásával alakítson új honvéd zászlóaljat. A felterjesztett tisztek előléptetésével gondoskodott a csapatok vezetéséről. A zászlóalj kiegészítését Tolna megye biztosította. December közepéig a 41-es számú zászlóaljnak sem a felruházása, sem a felfegyverzése nem fejeződött be, hiába sürgette Csanády Pál ezredes, a pécsi, III. hadmegye főparancsnoka. Perczel Mór muraközi hadjáratának befejeződése után Tolna megyében semmilyen fontos rendeltetése nem volt a zászlóaljnak. Csanády Pécs védelmének erősítésére akarta felhasználni, az OHB azonban nem engedélyezte. Ez a fegyvertelen, gyakorlatlan és minden alapvető felszerelést nélkülöző zászlóalj kapta a parancsot, hogy a reguláris Zanini-gyalogság helyét elfoglalja Eszéken. Batthyány Kázmér már december 16-án megtette a szükséges intézkedéseket a 16. gyalogezred elindítása érdekében, egyben értesítette Kossuthot, hogy amint a 41. zászlóalj megérkezik Eszékre, a reguláris csapatok Pestre vonulnak.⁴ Kossuth, akit sürgetett az idő, úgy rendelkezett, hogy a zászlóalj Szekszárdról Tolnára vonuljon, onnan gőzhajó szállítsa őket Apatinig, azt követően szekereken a lehető legnagyobb gyorsasággal Eszékre érhetnek.

A zászlóalj azonban egy hét késedelemmel ért a Dráva-parti erődbe. Batthyány – aki megfelelő helyismerettel rendelkezett – Batinához (Kiskőszeg) küldte a szállításra szánt szekereket, mivel a kiterjedt mocsárvilág az eredetileg célállomásnak megjelölt Apatinnál lehetetlenné tette a vár megközelítését. Az OHB téves utasítása több nap veszteséget eredményezett. A gőzhajó Apatinig ment, majd onnan visszatért Batinához, így a zászlóalj csak december 21-én vonulhatott be a várba.⁵ A megérkezett csapatok lehangoló képet mutattak, a kormánybiztos nem tudta leplezni csalódottságát. December 24-én keserűen írta Kossuthnak: „...*ha még egy ilyen zászlóalj küldetik, úgy a vár tarthatásáról jót állani nem lehet*”. Kossuth ígéretet tett arra, hogy a zászlóalj ruházatát hamarosan küldik, de felfegyverzést az OHB nem vállalta magára: az eszéki térparancsnokság jelentésére hivatkozott, amely olyan kimutatást közölt, hogy a várban még sok a felesleges fegyver. Batthyány válaszában világossá tette, hogy Eszéken már nincs fegyvertartalék. Igaz, hogy a horvát bán tartalék hadtestének fogságba esésekor 500–600 puskához jutott a zászlóalj, és abban is reménykedett, hogy az „*elhalt*” katonák fegyvereivel valamennyire pótolni tudja a hiányt (100 puskára számított), de még így is hiányzott további 500–600 fegyver, melyek pótlására az OHB sürgős

⁴ A zászlóalj szervezése: Perczel Sándor Kossuthnak, OL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács, közösen kezelt általános iratok (a továbbiakban: ONöHt), 7370.; Kossuth Perczelnek és az OHB-nak, 1848. november 2. KLÖM XIII. k., 333–334. o. A tisztek névsora: uo.; Csanády a zászlóaljról: - - az OHB-nak, 1848. november 23. OL H 2. OHB 3815.; Kossuth válasza a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 3. KLÖM XIII. k. 632. o.; Csanády Kossuthnak, 1848. december 9. OL H 2. OHB 5318.; Batthyány intézkedése: - - Kossuthnak, 1848. december 16. OL H 2. OHB 5990. V.ö. *Vörös Márton*: Pécs–Baranya részvétele az 1848–49. évi szabadságharcban. Pécs, é. n. 31. o.; Uibergabe 9. o.; *Dr. Horváth Árpád*: Tolna megyei szabadságharcosok nyomában. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*, I. Szekszárd, 1968. 128–130. o.

⁵ Kossuth Batthyáynak, 1848. december 14. KLÖM XIII. k. 741. o.; Batthyány Kossuthnak és az OHB-nak, 1848. december 20., 21. OL H 2. OHB 6360., 6713.

intézkedését kérte.⁶

Batthyány még december 21-én útnak indította a Zanini-gyalogságot. Batinát a csapatok 23-án érték el, de az ígért gőzhajók nem várták az egységeket. A korán beköszöntött télben a Gőzhajózási Társaság attól tartott, hogy a hajók a gyorsan kialakuló jégtáblák foglyaivá válhatnak. Batthyány úgy rendelkezett, hogy a Zanini-századok a Duna jobb partján húzódó postaúton haladéktalanul vonuljanak tovább Pest felé. Ugyanakkor az OHB-t arra kérte, küldje a gőzhajókat Paksig, vagy Földvárig, hogy a századok az útnak legalább egy részét gyorsabban megtehessék.

Kossuthot érzékenyen érintette a Zanini-egységek késedelmeskedése. Az osztrák főhadak közeledése Pesthez ugyanis új helyzetet teremtett, ezért Rápásky Mihály tábornok vezetése alatt 12 000 fős tartalékhadtest felállítását tervezte, melyet a remélt „*döntő csatánál*” akart felhasználni; Kiss Ernő és gróf Eszterházy Sándor tábornok déli hadseregének bizonyos csapatai mellett a Zanini-századokra is számított.⁷

Az eszéki vár reguláris erejét immár csak a 60. Wasa és a 2. Sándor gyalogezred két-két százada alkotta. Batthyánynak sikerült megakadályoznia, hogy ezeket is kivonják a fennhatósága alól. Kossuth már december 14-én jelezte, hogy amint egy honvéd zászlóalj a rendelkezésére áll, a maradék reguláris erőt is Pestre rendeli, amelyhez – Batthyány nem kis ijedelmére – tíz napot elegendőnek tartott. A kormánybiztos december 20-án és 24-én határozottan kijelentette, a „*vár biztosításának kockáztatása nélkül*” a további erőelvonás nem lehetséges. Érvelésében nem csupán a csapatok gyenge állapotára hivatkozott, hanem a vár nagy kiterjedésére is. Kossuthra hatott a fenti érvelés, és kijelentette, hogy „*pro momento*” megelégszik a Zanini-ezred segítségével.⁸

A várban állomásozó honvéd zászlóaljak közül a 36. volt legjobban felszerelt. Ruházataról OHB az eszéki raktárakból gondoskodott, a fegyvereket Pécsről biztosították. Az 51. honvéd zászlóalj december elején kedvezőtlenebb képet mutatott. Létszáma nem volt teljes, felruházása folyt, csákokkal egyáltalán nem rendelkezett, a zászlóalj tisztjei még nemzetőr egyenruhát hordtak. Baranya megye és Pécs városa a kivetett újonclétszámot még nem teljesítette, az 1000 fős hátralékból december 11-én csupán 240 újoncot indítottak útnak Eszékre. A szükséges létszámot csak a hónap közepére sikerült elérni.⁹A vár parancsnoka, Friedrich Eder vezérőrnagy december 27-i kimutatása szerint a csapatok megoszlása a következő volt:

2 század Sándor-gyalogság

215 fő

⁶ Batthyány a zászlóaljról: - - Kossuthnak, 1848. december 24. OL H 2. OHB 6671.; Felfegyverzés: Kossuth Batthyánynak, 1848. december 14. KLÖM XIII. k., 742. o.; Batthyány Kossuthnak, 1848. december 16. OL H 2. OHB 5990.

⁷ Zanini-gyalogság Pestre vonulása: Batthyány az OHB-nak és Kossuthnak, 1848. december 21., 24. OL H 2. OHB 6713., 6671.; Felhasználásukról: Kossuth Mészárosnak, 1848. december 24. KLÖM XIII. k., 872. o.

⁸ Kossuth Batthyánynak, 1848. december 14. KLÖM XIII. k., 742. o.; Batthyány Kossuthnak, 1848. december 20., december 24. OL H 2. OHB 6360., 6671.; Kossuth Batthyánynak, 1848. december 24. KLÖM XIII. k., 876. o.

⁹ 36. honvéd zászlóalj: Csanády Kossuthnak, 1848. december 9. OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. (a továbbiakban: HM) 11347.; 51. zászlóalj: Csanády a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 5., uo. 10873.; Baranyai-pécsi újoncozás: OL H 75. HM 11080., 11191., 11270.; Újoncok Eszékre irányítása: Csanády Kossuthnak, 1848. december 9. OL H 75. HM 11347.

2 század Wasa-gyalogság	220 fő
6 század a 36. honvéd zászlóaljából	1 113 fő
6 század a 41. honvéd zászlóaljából	1 010 fő
6 század az 51. honvéd zászlóaljából	1 100 fő
2. Hunyadi szabadcsapat	400 fő
1 szakasz Tolnai önkéntes lovasság	152 fő (125 ló)
Honvéd tüzérség	92 fő (70 ló)
<i>Összesen:</i>	<i>4 302 fő</i>

A csapatok létszáma elég jelentősnek tűnik, bár a vár védelméhez szükséges erőt – az előírások szerinti 6000 főt –, nem érte el. Ilyen létszámú képzett katonasággal mind Batthyány, mind Eder megítélése szerint sikerrel hátríthattak volna el egy Szlávia felől induló támadást. A katonák nagy többsége azonban képzetlen újoncból állt, így Batthyány feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy még legalább egy zászlóaljat küldjenek Eszékre, mert „...*az a zászlóalj ott a nagy csatatéren a Hazát meg nem mentheti* – írja – *itt pedig döntő tényező*”. A várparancsnok pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a jelentett létszámot sem lehet állandónak tekinteni, mert a betegségek, főként a kolera sok áldozatot szed. Két gyalogos zászlóaljat és egy század lovasságot tartott szükségesnek ahhoz, hogy a várbeli szolgálatot megfelelően ellássák.¹⁰

Megfelelő és megbízható tisztikarral a vár még mindig nem rendelkezett. Csanády már december elején felhívta Kossuth figyelmét a várórség helyzetének bizonytalanságára és a rendezés szükségességére. Batthyány december 15-én a vár kimondottan válságos helyzetéről írt. Hangsúlyozta, hogy nem nagyítja a veszélyeket, de gyors beavatkozásra van szükség. „*Itt segíteni kell, szörnyű sok rossz elem létezik itt*”, s bár közvetlen bizonyítékokkal nem rendelkezett, közvetett jelekből a tisztikar egy részénél még az összeesküvés gyanúját sem zárta ki. „*Mind a mellett sok baj van, s van okom sejdíteni, hogy valamit főznek ellenünk ... → intra muros et extra*”.¹¹

A tisztikarban kibontakozó újabb válsághullám meggyőzhette Kossuthot, hogy a kormánybiztos reálisan ítélte meg az eszéki helyzetet. Ferenc József trónra kerülése után

¹⁰ Eder életrajzi adatai: *Bona* Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Budapest, 1983. (a továbbiakban: *Bona*: *Tábornokok*) 139–140. o. Decembri létszámkimutatások: Kossuth december 11-én kért létszámkimutatást. - - Nádósynak, KLÖM XIII. k., 708. o. Idézi: *Ács Tibor*: *Gondolatok az 1848–49. évi magyar hadügyről és háborúról* HK 1988. 2. sz., 347. o.; A kimutatás: KLÖM XIII. k. 708–709. o.; Batthyány csak a csapatokat sorolja fel: - - Kossuthnak, 1848. december 20. OL H 2. OHB 6360. Közli: *Füzes Miklós*: *Batthyány Kázmér.* Budapest, 1990. 119. o. (a továbbiakban: *Füzes*: *Batthyány*); Tiszti kimutatás: *Bona*: *Tábornokok* 43. o.; Eszéki várparancsnokság létszámkimutatása: Eder Batthyánynak, 1848. december 21. OL H 2. OHB 4745., 1848. december 27. OL H 75. HM 12932.; Batthyány december 31-én továbbította Kossuthnak a várparancsnokétól bizonyos mértékig eltérő kimutatást: OL H 2. OHB 1849. 117.; Nem csak a csapatok létszámát közli, hanem elhelyezkedésüket is ismerteti: *Baranyai-eszéki események.* Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) Kézirattár. Történelem. 2. r. 357/2.; Újabb csapatok kérése: Batthyány Kossuthnak, 1848. december 20. OL H 2. OHB 6360.; A várparancsnokság a Hadügyminisztériumnak. 1848. december 27. OL H 75. HM 12932.

¹¹ Csanády Kossuthnak, 1848. december 9. OL H 2. OHB 5318.; Batthyány Kossuthnak, 1848. december 15., uo. 5858. Idézi: *Füzes*: *Batthyány* 118. o.; *Tegzes Ferenc*: *Baranya-pécsi kronológia 1848/49.* In: *Baranyai helytörténetírás 1973.* A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. (Szerk.: *Szita László*) Pécs, 1973. 421. o.; *Thim József*: *A Magyarország 1848–49-iki szerb fölkelés története.* Budapest, 1940. I. k. 311. o.

az országgyűlés az új uralkodót törvénytelennek kiáltotta ki. Kossuth Lajos ebben a megváltozott helyzetben a korábban bevezetett tiszti esküt és nyilatkozatot alkalmatlannak találta. Az általa megfogalmazott új katonai esküforma és tiszti nyilatkozat megtagadta a monarchikus elvet, egyik szövegben sem szerepel a király iránti hűség, de még maga a király, illetve a királyság, mint államforma sem. A két formula a népfelség elvére helyezkedik. A szövegek tisztázták a tisztek kötelezettségét az OHB-val szemben, és az ellenséggel szembeni harc kötelességét. Az OHB a hadügyminisztérium útján felszólította az egyes csapategységek tisztikarát, hogy az esküt tegyék le, és a nyilatkozatokat terjesszék fel. Nyíltan csak a nagyszombati főhadparancsnokság tagadta meg az engedelmességet, de egyes hadseregrészeknél kisebb-nagyobb válságot eredményezett a felszólítás.¹²

Batthyány december 15-én nyújtotta át a várparancsnokságnak az OHB-tól érkezett eskü- és nyilatkozatmintát, s felszólította Edert, hogy a megadott formák alapján – a szó szerinti szöveghez ragaszkodva – minden főtiszt, altiszt és állami tisztviselő tegye meg nyilatkozatát. A várparancsnok továbbította a parancsot, és a december 17-i 12 órát jelölte meg végső határidőnek. Az utasítás ellenére a várparancsnokság csak több nap elteltével, december 22-én készítette el a magyar hadügyminisztérium számára az OHB mellett nyilatkozó, illetve a nyilatkozatot megtagadó aktív és nyugállományú tisztek és a kiszolgáló egységek vezetői névsorát. Ehhez táblázatba foglalt kimutatást is mellékel. 74 személy közül 29-en tagadták meg – a korabeli kifejezéssel élve – a reversalis betérjesztését, és kérték szolgálatból való elbocsátásukat, illetve egyes esetekben az osztrák örökös tartományok valamelyikébe való távozásukat.¹³

Többségük császári hadseregben szolgált tiszt volt, így a képzett katonai vezetők száma a várban egészen minimálisra csökkent. A 2., Sándor gyalogezrednél azonban a hat fős vezetésből csak ketten tagadták meg a nyilatkozatot, akik rang szerint csupán alhadnagyok voltak. Az 52., Ferencz Károly és az 53., Lipót herceg gyalogezred mind a két tiszte lemondott. A 60., Wasa gyalogezred századainak parancsnokságát ellátó báró Gustav Spielmann százados leváltásáról az OHB már korábban határozott. Őt Batthyány, jellemzésében, az elégedetlenkedő és intrikáló tisztek közé sorolta. Megítélése szerint ezt a magatartást az váltotta ki, hogy a százados remélt előléptetése elmaradt. Az OHB Spielmann Pestre rendelte, mire az betegnek jelentette magát, s kérte a szolgálatból való elbocsátását. Az OHB felszólította a Hadügyminisztériumot, hogy a

¹² Országgyűlési határozat: Közli: *Pap: Okmánytár II. k. 261–263. o.*; A trónváltozás hatása: *Joseph Alexander Hefert: Die Thronbesteigung des Kaiser Franz Joseph. Prag, 1872. 456–460. o.*; A novemberi eskü: KLÖM XIII. k. 326. o.; A decemberi eskü és nyilatkozat: Kossuth a Hadügyminisztériumnak, KLÖM XIII. k. 698. o.; *Közlöny*, 1848. december 10. 183. sz. 865. o. Közli: *Pap: Okmánytár II. k. 264. o.*; *Gelich Rikhard: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. É. n. II. k. 47–48. o.*; Az eskü és a nyilatkozat elemzése: *Ács: i. m. 350. o.*, hatása: *Ember Győző: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Budapest, 1952. I. k. 240. o.*

¹³ Eder felszólítása: Batthyány Kossuthnak, 1848. december 15. OL H 2. OHB 5858.; Eder utasítása: 1848. december 15. OL H 75. HM 12567.; Kossuth Eder késlekedéséről Batthyánynak, 1848. december 22. KLÖM XIII. k. 855. o.; Összesítő kimutatás a nyilatkozatokról: Eszéki várparancsnokság a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 22. OL H 2. OHB 6671. A kimutatás nem teljes, mert a 36. zászlóalj december 22-i nyilatkozatait még be tudták dolgozni, de a Tolnai-lovascsapat, az 50., 51. és 41. zászlóalj nagy része december 28-án, néhány 41. zászlóaljbeli tiszt december 29-én adta le reversálisát, de ezek közül senki sem tagadta meg a kormány iránti hűséget.; OHB melletti nyilatkozatok: OL H 2. OHB 1849. 117.; Az „ellennyilatkozatokat” is tartalmazza: OL H 2. Kossuth Polizei Akten (a továbbiakban: KPA) 355.

tisztet a hadseregből távolítsa el, előtte azonban eskessék meg, hogy Magyarország ellen soha nem fog harcolni, az eszéki várból pedig azonnal távozzon arra a helyre, amit a Hadügyminisztérium két hónapi tartózkodási helyéül kijelöl. Batthyány határozott fellépése eredményeként a százados már december 24-e előtt elhagyta a várat. Spielmann példáját három tisztára követte, így ezek az alegységek teljesen vezetést nélkül maradtak.¹⁴

Az októberben Eszékről kiutasított, Zanini gyalogezredhez tartozó tisztek távozása után az új parancsnok, Pongrácz János alezredes, december elejére az ezred új vezetését nem tudta megnyugtatóan kialakítani. Magasabb rangú tisztek hiányában alhadnagyok és őrmesterek előléptetésére is javaslatokat tett. A Hadügyminisztérium bizalma azonban az új ezredparancsnokban is megrendült, december 13-án utasította a várparancsnokságot, hogy Pongrácz azonnal induljon Pestre. Ő azonban betegnek jelentette magát, s orvosi bizonylattal is igazolta, hogy nem tud Pestre utazni. December 11-én a péterváradai főhadparancsnokságtól nyugdíjazását kérte, szolgálatra való alkalmatlanságát bizonyító eljárást is megindította és az ezredparancsnokságot átadta a rangidős Lampl századosnak. Az OHB elfogadta kérelmét és 1200 ezüstforinttal nyugdíjazta. Ugyanakkor Kossuth továbbra is követelte, hogy a lábadozó tiszt mielőbb hagyja el az eszéki várat; Batthyány utasítására ez december 25-én meg is történt.

Az OHB által követelt nyilatkozatok hatására a Zanini-tisztek többsége lemondott, mindössze Luigi Venturini százados és öt alhadnagy biztosította a magyar vezetést hűségéről. Venturini vette át – akárcsak októberben – a csapatok parancsnokságát, és az ő vezetésével indultak el a századok új állomáshelyükre. Most sem maradt más választás, mint hogy az alhadnagyok állományából alakítsanak ki ideiglenes vezetést. Batthyány Kázmér javasolta, hogy Venturinit léptessék elő őrnaggyá, amire a hadügyminisztérium megtette a szükséges lépéseket. A többi tiszt kinevezését, a tisztikar átszervezését elhalasztották akkorra, amikor majd az ezred Pestre érkezik.¹⁵

A nyugállományú, de még szolgálatot teljesítő tiszteknél igen magas a nyilatkozatot adók száma, mindössze ketten tagadták meg az engedelmességet. Az Erődítési Igazgatóság teljes állománya szintén leadta reversálisát. A tüzérség vezetéséből ketten

¹⁴ Spielmann mellőzéséről: Batthyány Kossuthnak, 1848. november 14. OL H 2. OHB 3189.; Jellemzése: uő Kossuthnak, 1848. december 15. OL H 2. OHB 5858.; Spielmann kérelme a Hadügyminisztériumnak: OL H 75. HM 12206., eltávolítása: OHB a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 26. OL H 2. OHB 6419.; Eltávozása: Batthyány Kossuthnak, 1848. december 24., uo. 6671.; Életrajzi adatai: *Bona*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Bona*: Kossuth kapitányai) 732–733. o.

¹⁵ A Zanini-tisztikar szervezése: Batthyány az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, 1848. november 28., az Országos Nemzetőrségi Haditanács a Zanini gyalogezred parancsnokságának, 1848. december 3. OL H 92. ONöHt 9236.; Hadügyminisztérium az OHB-nak, 1848. december 6. OL 75. HM 10995.; Pongráczról: Batthyány Kossuthnak, 1848. december 15. OL H 2. OHB 5858.; Pestre rendelése: eszéki várparancsnokság a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 18. OL H 75 HM 12206., OL H 2. KPA 355.; Parancsnokság átadása: uő. a Hadügyminisztériumnak, OL H 75. HM 12567.; Nyugdíjazása: az OHB a Hadügyminisztériumnak, OL H 2. OHB 6419.; Hadügyminisztérium a katonai és polgári gazdasági osztálynak, 1848. december 20. OL H 75. HM 12742.; Távozása: Batthyány Kossuthnak, 1848. december 24. OL H 2. OHB. 6671.; Életrajzi adatok: *Bona*: Tábormokok 367–368. o.; A tisztikarról: Pongrácz a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 21. OL H 75. HM 12567.; Kimutatás a nyilatkozatokról: Venturini a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 17., uo. Venturiniról: Batthyány a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 27. OL H 75. HM 12959.; Életrajzi adatok: *Bona*. Tábormokok 329. o.; Kossuth Batthyánynak, 1848. december 24. KLÖM XIII. k. 876. o.

tagadták meg az engedelmisséget. Az ellátó hivatal mind a három tagja megtagadta a szolgálatot. Az 53. gyalogezred Katonai Nevelőintézete is vezetés nélkül maradt, mivel Franz Schlögel a nyilatkozat leadása után elbocsátását kérte a honvédseregből, más ezredben viszont nem volt hasonló képzettségű tiszt.¹⁶

Az eszéki őrség bizonytalan helyzete miatt különösen fontos volt, hogy a hadbiztosi intézmény megbízható kezekben legyen. Batthyány december 15-én kérte Kossuthot, hogy küldjön új hadbiztost Eszékre. Kossuth december 23-án intézkedett, másnap a Hadügyminisztérium értesítette az eszéki parancsnokságot, hogy Pokorny György helyébe Paulovich Miklóst nevezték ki. A volt hadbiztos azonban leadta nyilatkozatát és fellebbezett a döntés ellen. Kossuth azt javasolta, nevezzék ki máshová, vagy nyugdíjazzák.¹⁷

Batthyány a nyilatkozatot megtagadók nagy részét rögtön elbocsátotta. A sorgyalogsági tisztek útlevelét kaptak Grazig és Pécsen keresztül az osztrák örökös tartományokba távozhattak. A többiek felfüggesztése is megkezdődött „... de 24 óra nem tör meg mindent, több időbe kerül egy régi darás fészek megtisztítása”. A különleges szaktudással rendelkező személyeket (orvos, hadbiztos, a Katonai Nevelőintézet parancsnoka stb.) nem lehetett bárkivel helyettesíteni, ezért a kormánybiztos a várban tartotta őket, s kérte az OHB-t, hogy intézkedjen cserelésükről.¹⁸

A leköszönt tisztek pótlására párhuzamos és ellentmondó intézkedések születtek. Kossuth már december 22-én felszólította a Hadügyminisztériumot, hogy a Wasa- és Zanini-ezredek megürült helyeire „a haza igényeinek megfelelő” tiszteket nevezzen ki. Ugyanezen a napon Batthyány Kázmér – élve az OHB-tól nyert kinevezési és előléptetési jogával – Petar Ergottié, volt bródi határőr főhadnagyot századosként, Jankovics Ignác volt hadnagyot főhadnagyként kívánta alkalmazni a Wasa-századok élén. A Hadügyminisztérium december 23-án értesítette a kormánybiztost, hogy a bánsági és bácsi seregeknél utasította gróf Eszterházy Sándor és Kiss Ernő tábornokot, hogy előléptetés, illetve kinevezés útján töltsék be az üres eszéki tiszti helyeket. Kossuth december 24-én felszólította Batthyány Kázmért, hogy a Wasa-századokhoz kinevezésre alkalmas személyeket terjessze fel, december 27-én viszont már Görgeitől kérte a seregében szolgáló Wasa-tisztek névjegyzékét az intézkedések meghozatala érdekében.¹⁹

¹⁶ Eszéki várparancsnokság a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 22. OL H 2. OHB 6671.

¹⁷ Batthyány kérelme: - - Kossuthnak, 1848. december 15. OL H 2. OHB 5858.; Kossuth intézkedése: - - Nádosynak, 1848. december 23. KLÓM XIII. k. 862. o.; Paulovich kinevezése: Hadügyminisztérium az eszéki várparancsnokságnak, a Hadügyminisztérium katonai osztálya a gazdasági osztálynak, 1848. december 24. OL H 75. HM 12542.; Pokorny nyilatkozata: uo.; Pokorny a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 17. OL H 75. HM 12206.; Utasítás arról, hogy távozzon Eszékről: OHB a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 26. OL H 2. OHB 6419., OL H 75. HM 12742. Pokorny január 4-én indult el Eszékről, de 7-én Mohácsnál visszafordult, mert a császáriak megszállták Pestet.; Pétervárad parancsnoka, Zahn a Hadügyminisztériumnak, 1849. január 15. OL H 75. HM 1100.; Batthyány Kossuthnak, 1849. január 14. OL H 2. 652.

¹⁸ Batthyány a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 28. OL H 75. HM 12931.; Az eskümegtagadás: Eder a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 28. OL H 75. HM 12932.

¹⁹ Az eszéki várparancsnokság a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 22. OL H 2. OHB 6671.; Batthyány a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 27. OL H 75. HM 12959.; Ergottié életrajzi adatai: *Bona*: Kossuth kapitányai 193–194. o.; A déli hadsereghez küldött parancs: a Hadügyminisztérium Batthyáynak, 1848. december 23. OL H 75 HM 12342.; Kossuth felszólítása: - - Batthyáynak, 1848.

December 26-án és 27-én az ellenséges elemektől megtisztított várórség a szöveg minta alapján letette a hűség esküt. A volt császári tüzérek közül 58-an ugyan megtagadták az eskütételt, de egyben azt is kijelentették, hogy tovább akarnak szolgálni. Batthyány Kázmér letartóztatta őket, de tanácstalan is volt, mivel képzett tüzérrel alig rendelkezett a vár. Végül mégis elfogadta szolgálatukat, a honvéd tüzérséghez osztották be őket.²⁰

Az Eszéken kibontakozó válság meggyőzte az OHB-t arról, hogy a kormánybiztos minden erőfeszítése ellenére egyedül képtelen a helyzet gyökeres megváltoztatására. A várparancsnok, Eder, Batthyány teljes bizalmát élvezte. Árulást nem feltételezett róla, megítélése szerint inkább becsületesen leköszönne, mint hogy feladja a várat. Batthyány szilárd támasza volt Welsz János őrnagy, és a gyanúsán viselkedő tiszteket rendszeresen feljelentő Rác Sándor őrnagy, de egyik sem rendelkezett komoly döntési hatáskörrel. Ezért határozott úgy az OHB, hogy a megürült dandárparancsnoki helyre megbízható törzstisztet neveznek ki. Az OHB választása Földváry Lajos alezredesre, a 6. hadmegye parancsnokára esett. A törzstiszt megfelelő katonai és vezetési tapasztalatokkal rendelkezett. 1848 júliusában önkéntes zászlóalj alakított Pesten, amellyel augusztus és szeptember folyamán a Délvidéken a szerbek ellen harcolt. Ugyanakkor kiemelkedő szervezési képességeit a honvédseregben befutott gyors karrierjével bizonyította: 1848 márciusában és áprilisában a fővárosi nemzetőrség szervezője, Batthyány Lajos felkérése a Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztályának főnöke. Jelentős szerepet játszott az első tíz honvédzászlóalj szervezésében is. Szeptember végétől a kassai, majd a debreceni hadmegye parancsnoki tisztét töltötte be.

Földváry Lajos alezredest december 26-án ezredessé léptették elő és kinevezték Eszék dandárparancsnokává. Földváry Nagyváradon azt az utasítást kapta, hogy a hadmegye parancsnokságát adja át Cserey Ignác alezredesnek és felszólították, tisztítsa meg Eszékot az összes ellenséges elemtől és biztosítsa a nemzet számára. Cserey 4 nap múlva érkezett Nagyváradra hadmegyéjének székhelyéről, Kolozsvárról, így Földváry csak január 4-én indult el új állomáshelyére, ahová Szeged érintésével január 11-én érkezett meg és még aznap átvette a dandárparancsnokságot.²¹

december 24. OL H 2. OHB 6360., KLÖM XIII. k. 876. o.; Kossuth Görgeinek, 1848. december 27. KLÖM XIII. k. 903. o.

²⁰ Batthyány a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 28. OL H 75. HM 12931.; Az eskü megtagadása: Eder a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 28. OL H 75. HM 12932.

²¹ Ederről: Batthyány Kossuthnak, 1848. december 15. OL H 2. OHB 5858. Bizonyos fenntartások voltak Ederrel szemben: Mészáros Ederről, *Közlöny*, 1849. február 28. 40. sz. 138. o. Közli: *Pap Dénes*: A parlament Debrecenben. 1849. Lipcse, 1870. I. k. 128. o. (a továbbiakban: *Pap*: A parlament Debrecenben); Welsz (Sziklai) életrajzi adatai: *Bona*: Tábornokok 310. o.; Rác életrajzi adatai: uo. 280. o.; Rác feljelentései: Madarász László felszólalása a parlamentben: *Közlöny*, 1849. február 28. 40. sz. 138. o. Közli: *Pap*: A parlament Debrecenben. I. k. 132. o.; Földváry előléptetése: az OHB Mészárosnak, 1848. december 26. OL H 75. HM 12612.; Megbízata: a Hadügyminisztérium Földvárynak, Csereynek, Batthyánynak, 1848. december 26., uo. HM 12722.; *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből. Pest, 1850. 146. o.; *Füzes Miklós*: Baranya és Verőce megye, Pécs és Eszék 1848/49-ben. In.: Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyve, 10. Eszék, 1988. 189. o. (a továbbiakban: *Füzes*: Baranya és Verőce) A kiszivárgott hírek és feltételezések szerint már a kortársak is tudni vélték azt, amit a feldolgozások is átvettek, hogy Földváry feladata volt a várparancsnok ellenőrzése is. Batthyány erről nem tesz említést. Az OHB a törzstiszteket sürgető követelésére helyezte Földváryt Eszékre, ő csupán az őrség „rendbehozatalát” várta tőle. Az eszéki vár feladását vizsgáló bizottság (Vegyes Bizottmány) elnöke, Perényi Zsigmond is tisztázni akarta ezt a feltevést. 1849. június 2-án az akkori hadügyminiszterhez, Görgei Artúrhoz fordult, s kérte, közölje vele, hogy Földváry

December folyamán a vár külső helyzetében is jelentős változás következett be. A Verőce megyei bizottmány december 15-i Diakováron megtartott ülése Batthyány tevékenységét törvénytelené nyilvánította. A magyar várórség fennhatósága csupán Eszékre és közvetlen környékére terjedt ki. Batthyány erélyes intézkedésekkel igyekezett a város ellenséges érzületű horvát lakosságát is engedelmességre kényszeríteni. A városi vezetőség hatáskörét jelentősen korlátozta, hogy csak bírósági és gazdálkodási ügyekben dönthetett. Gyűlést is csak abban az esetben tarthattak, ha előre bejelentették tárgyát, idejét és azon részt vett Batthyány megbízottja is. Batthyány rendkívüli hatalommal rendelkező bizottmányt hozott létre, az Eszéki Védelmi Bizottságot, melynek tagjai közé nem csak a közigazgatás vezetői tartoztak, hanem a megbízható és nagy befolyással bíró gazdag eszéki polgárok is. A polgári lakosságtól is megkövetelte az eskü letételét, még a letartóztatásoktól sem riadt vissza. Az eszéki horvát polgárok közül többen elhagyták a várost, ellenállásuk szétesett, szervezetlenné vált.²²

Kísérletet tett arra is, hogy a kedvezőtlen szlavóniai katonai helyzeten változtasson. A várórség jelentős erőt képviselt, amit csak nagyobb létszámú ostromsereg tudott sikerrel megadásra kényszeríteni. Kisebb csapategységek azonban alkalmasak voltak arra, hogy félkörben megszállva az Eszéket környező falvakat laza gyűrűt vonjanak a vár köré. Az Eszékről kivezető utakon minden irányban állásokat épített ki a határőrvidéki katonaság – Bród felé Vukánál, Diakovár irányában több helységnél, Vinkovcze felé Babotánál, Ténye irányában Terpinjénél és Veránál. A novemberi csatározások után a horvát felkelők és határőrök Vukánál várták az újabb támadást, mivel azonban ez nem következett be, Kuzman Todorović tábornok feladta ottani állásait és az Eszéktől két órányira elhelyezkedő Csepint szállta meg mintegy 2000 fővel.²³ Batthyány Kázmér értesült arról, hogy Csepinben nagyobb erőt vontak össze, a falut körülsáncolták és főhadiszállásnak akarják berendezni. December 19-én az eszéki várórség „felderítő hadjáratot” indított, melynek bevallott célja az ellenség erejének kipuhatolása volt, illetve amennyiben ez lehetséges, erőinek visszaszorítása. A magyar

milyen utasítást kapott. Görgői új információval nem tudott szolgálni, de nem zárta ki azt a lehetőséget sem, hogy igaz a szóbeszéd: „...kiadatni szokott titkos utasítások a főkormányi hivatal titkaihoz tartozván, ilyenekről a Hadügyminisztérium... legjobb akarata mellett sem szolgálhat”; Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. Igazságügyminisztérium (a továbbiakban: IM) Álladalmi ügyészi osztály (a továbbiakban: Á. ü. o.) 8. kútfő, 6. tétel; Görgői Perényinek. uo. 5. kútfő, 2818., OL H 75. HM 18004.; Parancsnokság átvétele: Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 10/1.; Pályafutása: Részletesen leírja a Vegyes Bizottmánynak. Általános vallomány (a továbbiakban: Általános vallomás) OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; Életrajzi adatai: *Bona: Tábormokok* 150. o.

²² Megyegyűlésről és az ellenintézkedésekről: *Füzes: Batthyány* 120. o.; A Központi Védelmi Bizottság névsora: *Nikola Kosanović: Osijek revolucionarnih godina 1848/49.* In: *Osiječki Zbornik. Broj XVI. Osijek, 1977.* 157. o.; A magyarokhoz hú tisztviselőket és polgárokat a január 29-i megyei bizottmányi ülés heves vita után vagyonekobzással büntette. *Ferdo Sisić: Župani Virovitička u proslasti Osijeku MDCCCXCVI* 108. o.; Batthyány fellépése a horvátok ellen: *Josip Bösendorfer: Crtica iz slavonske Povijesti s osobitim obzirom na Prodost Županija: Krizevačke, Virovitičke, Požeske, Cisdravske, Baranjske, Vikovske i srijemske.* Osijek, 1910. 404. o.; *Rat hrvata s Magjarina godine 1848–49.* Zagreb, 1902. 130. o. (a továbbiakban: *Rat Hrvata*) *Dusan Berics: Szlavonszka vojna granyica u revoljucii 1848–49.* Zagreb-Szarajeva, 1984. 210. o.

²³ Az Eszék körüli gyűrű kialakítása: Eder Batthyánynak, 1848. december 21. OL H 2. OHB 4745.; Übergabe 8. o.; *Szűts Emil: Baranya megye 1848–49-ben.* In: *Baranyai helytörténetírás Pécs, 1973.* 38. o.; *Sisić: i. m.* 106.; A csapatok elhelyezkedése: Jugoszláviának átadott vegyes iratok OL Filmtár 5280. d. Pro domo 2.; Csepin megszállása: *Kosanović: i. m.* 157. o.

csapatok két seregrésszel átkaroló műveletbe fogtak, de az ellenség már számított Batthyányi csapatainak közeledésére. Turina kapitány, a pétervárad határőrök és a Tényére kiküldött 700 fős egységének parancsnoka már előző nap jelentést tett három magyar tiszt által végzett felderítésről.

Rácz Sándor őrnagy december 19-én hajnali 3-kor indult el Ténye felé csapataival, a 36. honvéd zászlóaljjal, egy század Hunyadi-gyalogossal, egy század 51. zászlóaljbeli honvéddel, 4 ágyúval és 50 tolnai lovassal. A helyséből az ellenséges csapatok még előző este 11 órakor visszavonultak Babota irányába, a magyar csapatok csupán az előőrsöt ejtették foglyul, egy őrmestert és 14 pétervárad határőrt. Rácz Derzsemicán értesült arról, hogy jelentős létszámú ellenség tartja megszállva Csepint, s harckészültségben várja az eszéki csapatokat. Az őrnagy az eredeti tervnek megfelelően, és remélve, hogy még így is meglepetést okozhat, az erdőket megkerülve, hátulról közelítette meg Csepint. Az ellenség az erdőt 50 lépésnyi szélességben kiirtotta, az utakon keresztül földből és fából erős sáncot emelt. Az így kialakított védelmi állásból erős tűz fogadta a Hunyadi-századból és a 36. honvéd zászlóalj második századából álló magyar előőrsöt. A magyarok rohamra indultak, Rácz maga is elől küzdött Vásárhelyi István századossal együtt. A Hunyadi-csapat vezérét egy golyó a szeme alatt találta el, azonnal meghalt. Az ellenséget lépcsőről lépésre szorították vissza, így mintegy fél óra alatt érték el a faluig. Ott azonban még erősebb ellenállásba ütköztek. 2000 határőr kettős védelmi vonalat épített ki, egy 12 fontos, két 6 fontos és három 3 fontos ágyúval is rendelkeztek. A falu előtt húzódó, kőből épült „várforma” sáncot a magyar csapatoknak sikerült elfoglalniuk, de a cukorgyár megerősített, két-három emeletes épületeiből és annak vonalában elhelyezkedő házakból gyilkos puskatűz zúdult rájuk. Rácz Sándor visszavonta a csapatait és a tüzéreknek parancsot adott az épületek lerombolására.

Közben a falut szemből is megközelítették a magyar csapatok. Welsz János őrnagy délelőtt 11-kor két század 51. zászlóaljbeli honvéddel, 80 pécsi önkéntessel, két század Sándor-gyalogsággal és fél üteggel egyenes vonalban haladt Csepin felé. Egy órai menetelés után már hallották az erős ágyúdörgést, ezért gyorsított menetben tették meg az út hátra lévő részét. Erről az oldalról is megkezdődött a falu lövetése. A két század Sándor-gyalogságot a falu bal oldalán húzódó erdő felé irányította, hogy így csökkentse a Rácz egységeire nehezedő nyomást. A határőrkatonák a jobb oldali erdőt szállták meg. Welsz a 80 fős pécsi önkéntes egységet és az 51. zászlóalj egyik századát küldte a terület megtisztítására, a zászlóalj másik századát pedig tartalékként vonultatta fel. Az erdőből sikeresen kiszorították az ellenséget, de a rohamozó magyarokat a kettős sánc és megerősített házak védelmében, egy ágyú támogatásával, erős puskatűz fogadta. A támadás elakadt. A határőrkatonák előrenyomultak a sáncokból, a honvédeket tisztjeik sem tudták feltartóztatni, visszamenekültek az erdőbe. Ezután Welsznek már minden erőfeszítése arra irányult, hogy megakadályozza az ellenség térnyerését az erdőben, a sáncok megrohanására már nem is gondolhatott. Helyzete azért is nehezebb volt, mert az ágyúüteg parancsnokának szaktudása csődöt mondott, a célpontokat még eltalálni is alig volt képes. Rácz Sándor ütege, hidegvérű parancsnokával, gróf Schmidegg Károly századossal az élen, megállta a helyét, de komoly kárt nem tudott okozni az ellenség állásaiban. Öt órai ágyúpárbaj után Rácz még sötétedés előtt elrendelte a visszavonulást. Az országúton csatlakoztak hozzá Welsz csapatai is. Útközben találkoztak a

segítségükre siető két század Zanini-gyalogsággal, akik azonban már későn érkeztek. A határőrök viszont megelégedtek ezzel a sikerrel, nem vették üldözőbe a magyar csapatokat.

A legnagyobb szabású ütközet, amelyben az eszéki csapatok részt vettek, szomorú mérleggel zárult. A veszteségek nem voltak jelentősek, 12-en elesetek, 11-en megsebesültek, Rácz seregrészből 16-an eltűntek, az ellenségnél 10-en estek el, 31-en megsebesültek, 29-en eltűntek. A magyar csapatok felkészültségének súlyos hiányosságait azonban jól tükrözte ez a harc. A tüzérség csaknem minősíthetetlen szereplése valóságos traumát okozott a tisztikarban. A tűzkeresztségbe került 51. honvéd zászlóalj gyáván viselkedett, de a 36. zászlóalj sem állta meg a helyét. „*Csolnoky százados és Poszvány főhadnagyon kívül – írta szomorúan Rácz – az egész zászlóalj a maga kötelességét nem tette meg, mert még ott is, hol személyesen működtem, semmire sem mehettünk.*” Napiparancsában egyedül a második századot emelte ki, hangsúlyozva, hogy ha minden század úgy állt volna helyt, győzelemmel végződött volna a csata. Batthyány a legénység viselkedéséért a tiszteket okolta, „*kik hadtudományi járatlanságokat személyes bátorsággal, vitézséggel egyáltalán ki nem pótolták*”. Azzal a kéréssel fordult az OHB-hoz, hogy a 36., 41. és 51. zászlóaljhoz tapasztalt hadi tiszteket osszanak be, az eszékiek közül pedig néhányat át lehetne olyan zászlóaljukba sorolni, hol több „*tanult, tapasztalt, harcban edzett*” tiszt szolgál. A csatában való részvételüket oly szégyenletesnek tartotta, hogy radikális lépésre szánta el magát. A tisztikart azzal fenyegette meg, hogy ha javulást nem tapasztal, a teljes kar hivatalos kicserélését fogja kérni.²⁴

²⁴ A csatáról: Batthyány az OHB-nak, 1848. december 22. OL H 2. OHB 6622. Közli: *Közöny*, 1848. december 27. 199. sz. 938–939. o.; *Honvéd*, 1849. január 3. 6. sz. 23–24. o. Rácz, Welsz Batthyánynak, 1848. december 21. OL H 2. OHB 6622.; Rácz a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 23. uo. 6921.; Csolnoky Imre életrajzi adatai: *Bona: Kossuth kapitányai* 143. o.; Welsz Csanádynak, 1848. december 25. OL H 2. KPA 562., 1849. január 7.; Wasa gyalogezred 3. osztályának jelentése: HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 6/71.; *Desseffy Gyula Mór: Napló 1849-i évtől. Bevezetés. Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kézirattár. Quart. Hung. 4111. IV.*; *Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene. Pécs, 1898. II. k. 690. o.*; *Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Budapest, 1867. I. k. 322. o.*; *Vörös Márton: Pécs–Baranya részvétele az 1848–49. évi szabadságharcban. Pécs, é. n. 31. o.*; *Kéry Gyula: A magyar szabadságharc története napi krónikákban (1848). Budapest, 1899. 707. o.*; *Füzes: Batthyány 121. o.*; *Bösendorfer: i. m. 403. o.*; *Kosanovič: i. m. 157. o.*; *Sisič: i. m. 107. o.*; *Uibergabe, 10. o.*; Súlyos magyar veszteségként értékeli: *Urbán Aladár: Batthyány Kázmér 1848/49-ben és az emigrációban. In: Batthyány Kázmér emlékére. Siklós, 1987. 25. o.*; Ellenség veszteséglistája: 1848. december 19. HL Abszolutizmuskori iratok. II. 1848–49. 13. Corps. Acten des General-Commando Agram. Detailacten der Drau-Arme unter FML Dahlen (a továbbiakban: Acten des General-Commando Agram); Rosenzweig a csatában való részvételéért kitüntették, uo.; Tisztekről és lecserelésükről: Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM. Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; A tüzérségről: Földváry egészen elképesztő adatokat közöl, 600 lövésből egy házat sem tudtak felgyújtani, az ellenség három ágyújából egyet sem semmisítettek meg, uo. 8. kútfő, 8. tétel; *Schmidegg életrajzi adatai: Bona: Kossuth kapitányai* 531. o.

Batthyány Kázmért a történetek meggyőzték arról, hogy a várórség vezetésének és személyi állományának felkészültsége, lelkülete egyáltalán nem alkalmas bármilyen harci szerepvállalásra, és ezzel az erővel arra sem képes, hogy az Eszék körül kialakuló gyűrűt széttörje. Ugyanakkor a határőrök sem képviseltek olyan erőt, hogy önmagukban a vár ostromát megkockáztathatták volna. Strossmayernek, Diakovár akkori püspökének értékelése szerint is a szlavóniai fronton erőegyensúly alakult ki.²⁵ A Magyarország ellen több oldalról kibontakozó osztrák támadással azonban Eszék végveszélybe került.

Az eszéki vár elszigetelődése (1849 január)

1848. december 14-16-án az osztrák főhadak támadása a feldunai hadsereget állásai feladására és visszavonulásra kényszerítette. Kossuth a 14-i, nádasi csatavesztés hírére a már novemberben kialakított tervnek megfelelően minden erőt Windisch-Grätz ellen akart egyesíteni. A szerbek ellen harcoló déli táborból 15 000 emberre, a Dunántúlról Perczel, illetve az eszéki várórség csapataira számított.²⁶ A Perczel tábornok parancsnoksága alá rendelt Szekulits István ezredes három fegyvertelen zászlóalját az eszéki raktárakból akarta felfegyverezni. A térparancsnokság jelentése alapján úgy tudta, hogy a 41. zászlóalj ellátása után Batthyány még 2 133, jobb esetben 3 333 fölösleges fegyverrel rendelkezik. A kormánybiztos december 20-án jelentette, hogy „*a régi bürokratikus rendszerű számadás*” tévedésbe ejtette az OHB-t, mert a listára olyan fegyvereket is felvettek, amelyeket már kiosztottak, így tartalékkal nem rendelkezik, sőt hiánya is van.²⁷

Kossuth december 16-án utasította Perczelt, hogy Sopronon, vagy Győrön át csatlakozzon Görgői hadseregéhez, vagy pedig vonuljon Pestre. A tábornok Lendváról Körmend irányába menetelt hadaival; az ellentmondó parancsok és a változó hadi helyzet miatt kaecskaringós úton haladt a főváros felé.

Kossuth rendelkezése a dél-dunántúli megyék feláldozását jelentette. 1848 októberében Perczel megtisztította a Muraközt az ellenséges csapatoktól, sikertelen fegyverszüneti tárgyalások után a stájer határvárosba, Friedauba is betört. 8 000 fős hadereje mind Horvátország, mind Ausztria felé biztosította a magyar területeket. A hadtest elvonulásával a gróf Laval Nugent tábornagy által vezetett osztrák csapatok számára megnyílt az út a dunántúli megyék felé. Ezek a területek gyakorlatilag védelem nélkül maradtak.²⁸

²⁵ *Füzes*: Batthyány 122. o.; *Vörös*: i. m. 31. o.; *Szűts* Emil: i. m. 31. o.; Strossmayer idézi. *Berics*: i. m. 210. o.

²⁶ *Hermann Róbert*: Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29 – 1849. január 18.) In: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Zalai Gyűjtemény, 30.sz. Zalaegerszeg, 1990.

²⁷ Kossuth Görgeinek, Perczelnek, Batthyáynak, 1848. december 16., 21., 26. KLÖM XIII. k. 770., 833., 775–776. o.; Batthyány válasza: - - Kossuthnak, 1848. december 20. OL H 2. OHB 6360.; Kimutatás az Eszékről elszállított fegyverekről 1848 márciustól 1848 november végéig, uo. 4745.; Kossuth kénytelen volt beletörödni, hogy a Szekulits-dandár fegyvertelenül vonul Pestre. Kossuth Batthyáynak, Perczelnek, 1848. december 24. KLÖM XIII. k. 876., 869. o.

²⁸ Perczel Pestre rendelése: Kossuth Görgeinek, 1848. december 16. KLÖM XIII. k. 770–771. o. Közli: *Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez. Budapest, é. n. I. k. 218–219. o.; Perczel Pestre vonulását részletesen ismerteti *Hermann Róbert*: A 47. honvédszászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei. 1848–49. Zalai gyűjtemény, Zalaegerszeg, 33. sz. 1992. 139–140. o.; *Uő.*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848 október 17– december 24. Zalai

Sem Kossuth, sem Batthyány Kázmér nem tudhatta, hogy összehangolt osztrák támadás indul. Az osztrák hadművelleti terv részét képezte, hogy Nugent 6 000 fős haderejével megszállja a Duna és Dráva közötti megyéket, ezzel párhuzamosan báró Johann Schneckel von Trebersburg vezérőrnagy a határőrvidéki csapatokkal Eszék ellen vonul.²⁹

Kossuth nem ismerte fel a Perczel-hadtest felrendelésének valós következményeit. Bár maga is tudta, hogy a nemzetőrség nem alkalmas komolyabb támadás visszaverésére, december 16-án népfelkelést rendelt el, „*gyalogos és lovas mozgó nemzetőrségek*” alakítására hívta fel a dunántúli megyéket. Az OHB 18-án az ország törvényhatóságaihoz hasonló szellemben felhívást intézett.³⁰ A dél-dunántúli térség egyetlen számottevő hadereje, az eszéki várőrség nagy részét is Windisch-Grätz ellen akarta csoportosítani.

1848. december 16-án Kossuth felszólította Batthyányt, hogy Eszéken csak a leghűségesebb csapatokat hagyja, a többiekkel induljon Pécs felé, tartóztassa fel a Dráván túlról betörő ellenséget, s vonuljon a főváros felé. A kormánybiztos Eszék külső és belső helyzetét nem tartotta megnyugtatónak, és nem merte a várat elhagyni, illetve annak őrségét gyengíteni. 22-én a kormánybiztos aggodalmára Kossuth még csak arra szólította fel, hogy Eszékről való kiindulása előtt a várat „*minden bizonytalan elemtől*” tisztítsa meg, de 24-én már csak arra kérte, hogy Perczel távozása után „*kísérje figyelemmel*” a dél-dunántúli eseményeket.³¹

Nugent tábornok osztrák csapatai, a Perczel-hadtestet követve, 25-én bevonultak Zalalövőre és Körmendre. Amikor azonban bizonyossá vált, hogy a Pest felé vonuló magyar sereget nem érhetik utól, mert az már Pápát is elhagyta, Zala megye meghódítására indultak. 29-én báró Johann Wilhelm Burits von Pournay tábornok csapataival Bagodig nyomult előre, december 31-én délelőtt pedig az előőrsök Zalaegerszeget is megszállták. A nemzetőrök és népfelkelők minden ellenállás nélkül visszavonultak Kaposvárra.³²

Az osztrák támadás céljáról és valóságos erejéről ekkor még sem a megyék vezetése,

0. o.; *Uő.*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848 október 17– december 24. Zalai gyűjtemény, 36/II. sz. Zalaegerszeg, 1995. 51–60. o.; Perczel hadműveleteire *Novák Mihály*: Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. Zalaegerszeg, 1906. 122–146. o.; *Hermann*: A 47. honvédszászlóalj 135–139. o.; *Uő.*: Perczel honmentő hadjárata 21–40. o.; *Ferdinánd Hauptmann*: Militärisch - politische Pläne und Maßnahmen an der steirischen - kroatisch - ungarischen Grenze im Herbste 1848. In: Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz. Band 4. 92–93. o.

²⁹ *Gelich*: i. m. I. k. 474–475. o.

³⁰ A népfelkelésről: Kossuth Baranyának, 1848. december 16. KLÖM XIII. k. 767–768. o.; *Tegzes*: i. m. 421. o.; az OHB felszólítása: 1848. december 18. Közli: *Pap*: Okmánytár II. k. 274–276. o.; *Közlöny* 1848. december 19. 192. sz. 903. o.; *Gelich*: i. m. II. k. 55–57. o.

³¹ Batthyány felrendelése: Kossuth Görgeinek, 1848. december 16. KLÖM XIII. k. 771. o.; Csány László a tervről: *Hermann Róbert*: Csány László 189. o.; Kossuth Batthyáynak, 1848. december 22. KLÖM XIII. k. 855. o. Idézi: *Füzes*: Batthyány 119. o.; Kossuth Batthyáynak, 1848. december 24. KLÖM XIII. k. 876. o.; Batthyány Kossuthnak, 1848. december 20., 24. OL H 2. OHB 6360., 6671. Idézi: *Füzes*: Batthyány 19. o.

³² Burits jelentése Zalaegerszeg megszállásáról: - - Nugentnek, Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA) Alte Feldakten 1848–49. (a továbbiakban: AFA) Nugent Corps 1849. 1/1/b. Intézkedéseiről: uo. 1/2., 1/9.; Batthyány Kossuthnak, 1849. január 13. OL H 2. OHB 652.; *Novák*: i. m. 167–168. o.; *Szűts*: i. m. 39. o.; *Vajda László–Vajda Lászlóné*: Zala megye az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején. In: 1848–49. Zalai eseménytörténete, Zalai Tükör, 174. I. k. 34. o.

sem az eszéki parancsnokság nem tudott valóságos képet alkotni, de Batthyány a várórség állapotára hivatkozva mindenképpen úgy ítélte meg, ha segítség nem érkezik, Eszék a nemzet számára elveszett. A magyar kormány azonban maga is válságos helyzetben volt, hiszen Windisch-Grätz hadai megközelítették a fővárost. Az OHB tagjai és a Pesten tartózkodó tábornokok és vezérkari tisztek a december 30-i haditanácson még azt a határozatot hozták, hogy a magyar sereg visszavonulása a fővároson keresztül akkor is kockázatos, ha a magyarok számára egy vesztes csata nem Pest közvetlen közelében történik. Felszólították Görgeit, hogy ott, ahol van, ütközzék meg az ellenséggel, vereség esetén seregének zömével – a jobbszárny nélkül, de Perczel csapataival együtt – a Duna jobb partján vonuljon Eszék felé, s amikor a fagyok lehetővé teszik, keljen át a Dunán, az ellenségtől tisztítsa meg a Délvidéket és a további hadműveleteket hangolja össze Bem tábornokkal. Abban az esetben, ha nem tudna átkelni a Dunán, vonuljon Eszék alá, terjessze ki hadi működését Szlavóniára és Horvátországra, esetleg Péterváradot használva hadi bázisul. Az este folyamán azonban megérkezett Perczel tábornok móri vereségének híre, így a déli irányú visszavonulás nagyon kockázatosná vált, hiszen az osztrák csapatok akadály nélkül megszállhatták a Székesfehérvárnál összefutó utakat. A haditanács elvetette a tervet és a keleti irányú visszavonulás mellett döntött.³³

Kossuth csak most, a főváros elvesztése után döbönt rá Eszék valódi jelentőségére. A katonai erőviszonyokat figyelmen kívül hagyva, optimistán írta: „*Nem csak azért fontos, mert Szlavónia visszafoglalásának a kulcsa, de azért is, mert túl a Duna rövid időn fontos hadi munkálatok színhelye leendvén, az ottan működendő haderőnek támaszpontja Eszék leend*”. Ezzel a távoli tervvel szemben a dunántúli megyék védelmében is fontos szerepet szánt a várnak és őrségének. Felszólította Batthyányt, és a dunántúli felkelő csapatok parancsnokait, Nemegyei Bódogot, Csértán Sándort és gróf Festetics Miklóst, hogy „*hadi operációikat*” hangolják össze, melynek támaszpontjául az eszéki vár szolgáljon. Azt javasolta a kormánybiztosnak, hogy a Dráva két partján hajtson végre kitöréseket a dunántúli haderő megsegítésére.³⁴

Batthyány – minden jóindulata ellenére – sem hadianyaggal, sem katonai műveletekkel nem tudta a megyék védelmét támogatni. A magyar hadügyminisztérium december 14-i felszólítására a hónap végére készültek el az első szakszerű, tételes kimutatások. Batthyány december 25-én kapta kézhez Neubauer József őrnagy listáját arról, hogy a várnak szabályszerű ostrom esetén milyen tüzérvél kell rendelkeznie. 331 különböző kaliberű ágyút, tarackot, mozsarat sorolt fel. Ennél kevesebb volt a várban,

³³ Batthyány Eszékről: *Tegzes*: i. m. 422. o.; *Urbán*: i. m. 26. o.; A haditanácsról *Barta István*: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. In: HK 1955. 2. sz. 71. o.; Utasítás Görgeinek, 1848. december 30. KLÖM XIII. k. 923–924. o. Közli: *Steier*: i. m. I. k. 278–280. o.; *Hermann Róbert*: Görgei Artúr váci nyilatkozata HK 1988. 2. sz. 249. o. 6. lábjegyzet.; A terv elvetése: *Steier*: i. m. I. k. 280. o.

³⁴ Eszék jelentőségéről: Kossuth Batthyánynak, 1848. január 9. KLÖM XIV. k. 74. o. Idézi: *Szűts*: i. m. 39. o.; *Vörös*: i. m. 32. o.; Kossuth Batthyánynak, 1848. január 9. Eredeti fogalmazvány, amit nem küldtek el. OL H 2. OHB 153. Idézi: *Füzes*: Batthyány 122. o.; Kossuth Nemegyeinek, Csértánnak, Festeticsnek, 1849. január 9. KLÖM XIV. k. 81. o.; *Füzes*: Baranya és Verőce 188. o.; A dunántúli megyék és Eszék egymásra voltak utalva. A szabadcsapatok és népfölkelők – csekély siker reményében – csak eszéki támogatással állhattak ellen a támadó osztrák csapatoknak, ugyanakkor Eszék teljes elszigeteléséhez és körülzárásához ezeket a megyéket is meg kellett hódítani, mert a Dráva túlszárnyára átnyúló erőd onnan állandó utánpótlást kaphatott. *Visitations Relation. Über die Festung Esseg in Slavonien*. OL Filmtár W 790.

de számuk megközelítette azt. Lőszerben azonban az előírt mennyiséghez képest nagy hiány mutatkozott. A kívánatos 6 000 mázsa helyett, amely másfél hónapra lett volna elegendő, mindössze 2 000–2 500 mázsával rendelkezett a vár, vagyis durván 3 heti mennyiséggel.³⁵ Batthyány – aki az OHB lőszer szállítási felhívásait minden ellenvetés nélkül teljesítette – csak ekkor döbbsent rá, hogy milyen nagy hiánnyal kell számolnia, és a dél-dunántúli megyék is csak tőle remélhettek segítséget. Most azonban már nagyon óvatosan járt el. Kossuth parancsára a Pécsen található ágyúkat december 24-ig a várba szállíttatta. Lőszer támogatást valójában nem nyújtott, mert 2–3 mázsa még képletes segítségnek is alig volt tekinthető. Kudarcba fulladt az a kísérlet is, hogy a területet folyamatos lőszerutánpótlással lássák el. Az OHB még november 21-én felszólította Batthyányt, hogy kezdjen tárgyalásokat a Madarász Ambrus igazgatása alatt álló pécsi vasgyárral lőszergyártási tevékenység beindításáról. A kormánybiztos – mivel a várat nem látta tanácsosnak elhagyni – Majthényi József első alispánt bízta meg ezzel a feladattal. A gyár ugyan alkalmas volt lőszergyártásra, de nem rendelkezett nyersvassal, a megfelelő gépekkel és az ehhez a technológiához értő személyzettel. A nyersanyag beszerzésére, a gépek átalakítására, a munkások betanítására legalább 6 hetet kellett szánni. Madarász vállalta a profilváltást, hosszas tárgyalások után szerződést kötött a magyar kormányval, de az osztrák csapatok gyors előrenyomulása miatt a terv nem valósulhatott meg.³⁶

A csepini csata tanulságai alapján Batthyány sem újonccsapatát, sem tisztikarát nem tartotta alkalmasnak arra, hogy aktívan bekapcsolódjon a Dunántúl védelmébe. Az 51. zászlóalj parancsnoka, Welsz őrnagy csúszos fájdalmi miatt átadta a parancsnokságot Mittepacher Ágoston századosnak, s gőzfürdős kezelésre Szegedre utazott.³⁷ A 41. zászlóalj is vezető nélkül maradt. Vouvermans Ferenc őrnagyot a tisztikarból, legénységéből és a polgárok közül is többen feljelentették, mert „*kis lelkű, gyáva, lehangoló beszédek*” tartott, Perczel Pál százados a fegyverek kiosztásának elszabotálásával is vádolta. Batthyány letartóztatta, majd a hadseregből is elbocsátotta ugyan, de nem folytatta le ellene a beígért hadbírói tárgyalást.³⁸ Ez viszont azt

³⁵ Neubauer életrajzi adatai: *Bona*: Tábormokok 251. o.; Tüzérségi kimutatás: 1848. december 25. OL H 75. HM 12932.; Eder a Hadügyminisztériumnak, 1848. december 28. OL Filmtár, Jugoszláviának átadott vegyes iratok. 5280. d.; Kimutatás a várban található ágyúkról, 1848. december 23. OL H 2. OHB 1849. 117.; A lőszer mennyiségre: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 14. uo. 652.; Téves adatot közöl (4500 mázsa): Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel.

³⁶ A dunántúli megyéknek küldött lőszer: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 14. OL H 2. OHB 652.; Tévesen 2000 mázsát ír megéneknént, január 20-án helyesbíti 2 mázsára: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 20. OL H 2. KPA 593.; Ágyúszállítás: Kossuth Batthyánynak, 1848. december 22. KLÖM XIII. k. 855. o.; Batthyány Kossuthnak, 1848. december 24. OL H 2. OHB 6671.; Pécsi lőszergyártás: Batthyány Kossuthnak, 1848. december 2. OL H 2. OHB 4745. Közli: Baranyai Okmánytár 1848–49. In: Baranyai helytörténetírás 1973.; *Szűts Emil*: i. m. 38–39. o.; *Bakó Imre*: A magyar állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848–49-ben Budapest, 1942. 103–104. o.

³⁷ Welsz Csanádnak, 1849. január 9. OL H 75. HM 860.; Golubics százados vallomása: OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 4. tétel; Batthyány Kossuthnak, 1849. január 10. OL H 2. OHB 440.; Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; Január 16-án Hadik Gusztávot szegedi térparancsnoknak akarta kinevezettni: OL H 75. HM 941.; Márciusban nyugdíjazásért folyamodott az őrnagy: uo. 6365.; Májusban egri térparancsnoknak nevezték ki: uo. 16886., de áprilisban már a Csallóközben felállítandó huszárezred megszervezésére ajánlkozott, uo. 17487.; Életrajzi adatok: *Bona*: Tábormokok 310. o.

³⁸ *Conduite Liste* 1849. február 2. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 2. tétel; Életrajzi adatok: *Bona*: Tábormokok 373. o.; Perczel vádja: Golubics vallomása, uo. 8. kútfő, 4. tétel; Perczel Pál életrajzi adatai: *Bona*:

jelentette, hogy a várórség nem rendelkezett tapasztalt vezetői állománnyal, törzstiszt alig volt. A csapatok irányítása főként a 91 főtisztre és a 302 altisztre hárult. Az 51. és a 41. zászlóalj, de a Sándor- és Wasa-gyalogság élén sem állt alkalmas tiszt, csupán tapasztalatlan századosok, „*aminek sok rossz következései vannak – köztük fő hogy a törzstiszti tekintély hibázik*”. Batthyány január 10-én – Földváry ajánlása alapján – meg is nevezte Kossuthnak azt a két törzstisztet (Földváry Sándor őrnagyot, a szegedi nemzetőrség parancsnokát és a flottillához kinevezett Papp Lajos őrnagyot), akik betölthették volna a két zászlóaljnál a parancsnoki tisztet. A konkrét javaslat ellenére Kossuth semmivel sem bízta, csak azt tanácsolta, hogy jó altiszteket léptessen elő, s még törzstisztek kinevezésére is felhatalmazta Batthyányt. Törzstiszteknek alkalmas vezetők azonban nem voltak a várban, Batthyány a főtisztek nagy részét is képzetlennek tartotta. Január 14-én a „*nagyobb operációkban*” való részvételt egyenesen új tisztek érkezésétől tette függővé.³⁹

A tényleges segítségnyújtást az eszéki várból azért sem kockáztathatta, mert Verőce megyében csupán Eszék, illetve az annak tőszomszédságában fekvő Rétfalu maradt magyar kézen, a régi közigazgatás felbomlott, a megyei tisztviselők fizetését is az eszéki pénztárnak kellett biztosítania.⁴⁰ Ilyen körülmények között Batthyány elsősorban Eszék védelméért tett meg mindent. A pécsi és mohácsi sóházakból már január elején minden sót, pénzt, iratot és letéteményt Eszékre szállíttatott, és parancsot adott arra is, hogy az ellenség közeledésére minden közpénztárat és ingó állami tulajdont a várban helyezzenek biztonságba. Tolna, Somogy és Baranya megyék összes „*mozgó erejének*” vezényletét, „*befolyása és felügyelete alatt,*” Csanády ezredesre bízta, aki a Dráva és Duna mentén őrvonalat épített ki. Baranya megye legfrissebben kiállított újoncait „*amennyiben már nyílt mezőn használhatók*”, a dunántúli sereghez irányította, a képzetleneket Eszékre rendelte. Felszólította a felkelő csapatokat, hogy csatavesztés esetén, vagy túlerő elleni visszavonuláskor Baranyába, végül Eszékre húzódjanak vissza és minden álladalmi javukat, fegyvereket, ágyúkat, muníciót, felszerelést, élelmet stb. a várba szállítsanak.⁴¹

A Dél-Dunántúl magára maradt. Lazar Mamula ezredes január elsején értesítette

Kossuth kapitányai 466. o.; Mészáros véleménye: - - Batthyánynak, 1849. február 4. OL H 75. HM 1980. OL R 5.; Batthyány Kázmér iratai, 1. tétel Külügyminisztersége előtti iratok 10.; Kossuth példás büntetést követelt: Kossuth Batthyánynak, 1849. január 17. KLÖM XIV. k. 155. o.; Batthyány állítólag föbe akarta lövetni, ennek ellentmond azonban, hogy január 13-án mentegette Kossuthnak a törzstisztet, aki szerinte nem hazaáruló, „*amit badarul csevegett azt pulyaságból, kislelkűségéből adta magától*”. OL H 2. OHB 652.; Sokkal elítélőbb utólagos véleménye: Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel.

³⁹ Tiszti kimutatás: Eszéki dandárparancsnokság, 1849. február 3. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 10. tétel; Főtisztek névsora: uo. 8. kútfő, 9. tétel; Javaslat a törzstiszti kinevezésre: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 10. OL H 2. OHB 440.; Uő. Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; Kossuth felszólította a két törzstisztet, hogy induljanak Eszékre, de ők visszautasították a megbízást: Kossuth Batthyánynak, 1849. január 17. KLÖM XIV. k. 155. o.; Földváry: Általános vallomás, OL H 72. IM. Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; Kossuth válasza: 1849. január 17. KLÖM XIV. k. 156. o.; A főtisztekről: Batthyány Kossuthnak, 1849. február 1. OL H 2. OHB 1573.; Hadi részvételtől: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 14. OL H 2. OHB 652.

⁴⁰ Szallopok Batthyánynak, OL H 2. OHB 652.; Trebersburg Nugentnek, 1849. január 11. HL Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram. 1849. január 20.; Dahlen Lentulaynak. 1849. január 17. uo.

⁴¹ Batthyány Kossuthnak, 1849. január 10., 13. OL H 2. OHB 440., 652.

Nugentet, hogy nem csak Letenyét üritették ki a magyarok, hanem Perczel Mór Kanizsáról is magához vont minden erőt. A Zalaegerszeget megszálló Burits – aki a helység elhelyezkedését stratégiaileg nem tartotta kedvezőnek – már december 31-én felajánlotta, hogy megindítja támadását Nagykanizsa ellen. Január 10-én Nugent hadtestének egy részével megszállta Nagykanizsát, ott rendezte be főhadiszállását és Burits csapatait is oda irányította. Nugent jelentős erővel rendelkezett, mert seregéhez vonta Franz Dahlen von Orlaburg altábornagy Dráván túli csapatainak egy részét is. Az Anton Dietrich tábornok vezette egységek Vasvár megszállása után Zalaapáti, illetve Keszthely irányába nyomultak előre és január 10-én már Zalaszentgróton állomásoztak.⁴²

Somogy megye vezetősége Nugent január 12-i leveléből már értesülhetett, hogy az osztrák csapatok következő célpontja szűkebb hazájuk lesz. Dietrich csapatainak közeledtére a nemzetőrök visszavonultak Marcaliból Kaposvárra, a katonai ellenállásnak semmilyen esélye nem volt. Festetics, a felkelő had szervezője december végén 1000 felszerelt gyalogossal és 200 lovassal rendelkezett, januárban ez újabb újonccsapatokkal egészült ki, illetve csatlakozott hozzájuk a Zalából visszavonuló 300 vadász. Január 15-én Burits a megyei bizottmánynak tudomására hozta, hogy I. Ferenc József apostoli uralmát kiterjeszti a megyére. A bizottmány a meghódolás mellett döntött és 1849. január 19-én megfogalmazta hűségesküjét. Január 18-án Dietrich utasítására Ludwig Kaminski de Burcymucha alezredes két század gyalogossal, egy század lovassággal és egy rakétavetővel megszállta Marcalit, 20-án Czindery László megyei földbirtokos, volt főispán, kinevezett császári biztos, két század katonaság kíséretében bevonult Kaposvárra, 21-én Heinrich Sebottendorf von der Rose őrnagy egy zászlóalj gyalogsággal, egy század lovassággal és két ágyúval megszállta a várost.⁴³ A felkelő csapatok Nemegeyi őrnagy vezetésével még az osztrákok megjelenése előtt elhagyták a megyét.

A táborkari százados a komáromi, szegedi és budai erősítési munkálatokban vett

⁴² Burits Nugentnek, 1848. december 31. KA AFA Nugent Corps 1/1/b.; Mamula Nugentnek, 1849. január 1., uo. 1/2.; Nugent Windisch-Grätznek, 1849. január 10., uo. 1/57., 58.; Dietrich csapatmozdulatai: - - Nugentnek, 1849. január 9., uo. 1/68/a.; Dahlenről: *Gelich*: i. m. II. k. 273. o.; *Novák*: i. m. 168. o.; Kanizsa megszállása: 1849. január 10. 10. Armeé-Bulletin. OL R 32. Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok (a továbbiakban: 1848–49-es nyomtatványok). 17. cs. 37., 39.; Batthyány Kossuthnak, 1849. január 24. OL H 2. OHB 1179.; *Gelich*: i. m. II. k. 273. o.; *Szeremlei*: i. m. II. k. 16. o.; *Schütte*: Ungarn und der ungarische Unabhängigkeitskrieg. Dresden, 1850. II. Bd. 187. o.; Der Winterfeldzug 1848–49 in Ungarn. Unter dem Commando des Feldmarschalls zu Windisch-Grätz. Wien, 1851. (a továbbiakban: Winterfeldzug) 142. o.; Kanizsai rendelkezések: Nugent a városi tanácsnak, 1849. január 11. HL Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram.

⁴³ Nugent Festeticsnek, Festetics Nugentnek, 1849. január 12. KA AFA Nugent Corps 1/65.; Marcali megszállása: Dietrich Nugentnek, 1849. január 10., 19., uo. 1/82., 97.; Nugent Windisch-Grätznek, 1849. január 20., uo. 1/101.; Kaposvár megszállása: Sebottendorf Nugentnek, 1849. január 21., uo. 1/109/b.; Nugent Trebersburgnak, Horváthnak, Mamulának, 1849. január 22., uo. 1/112., 1/109.; Batthyány Kossuthnak, 1849. január 24. OL H 2. OHB 1179. Idézi: *Vörös*: i. m. 37. o.; Batthyány Kossuthnak, 1848. január 29. OL H 2. OHB. 1518.; *Andrássy Antal*: Somogy megye 1848/49-ben. 117. o. In: *Borus–Andrássy*: Örökség. Kaposvár, 1974.; Hódoló nyilatkozat: Kaposvár, 1849. január 19. OL H 2. OHB 2146.; Czindery Somogy megye lakosaihoz, 1849. január 24. OL R 32. 1848–49-es nyomtatványok. 17. cs. 168.; A magyar felkelősereg: Festetics Kossuthnak, 1848. december 31., 1849. január 15. OL H 2. OHB 39., 834.; Somogy megyei első alispán Nemegeyinek, 1849. január 1. Az iratot a Nemegeyi per tartalmazza. OL H 84 Hadügyminisztérium. Igazságügyi Osztály (a továbbiakban: HM I.ü. o.) 2312. 4. sz.

részt 1848 őszén. Az őrnaggyá előléptetett tisztet december 20-án megbízták azzal, hogy a Dunántúlon szabadcsapatokat alakítson, az érintett megyéket pedig felszólították, hogy mindenben segítsék és intézkedéseit, rendeleteit haladék nélkül teljesítsék. Seregének magját a Hadügyminisztérium biztosította. Nemegyei az ellenállás szervezését a Bakonyban és Veszprém megyében kezdte, de Pest elfoglalása után megítélése szerint helyzete Veszprémben tarthatatlanná vált. Egyesített haderejével Tihanynál átkelt a Balatonon és Somogy megyébe vonult. A megye teljes haderejét saját vezetése alá helyezte, s bár nagyon megvetően nyilatkozott a helyi kormánybiztosok gyávaóságáról, maga sem kísérelt meg ellenállást, hanem „*sebes marsban*” Pécsre vonult.⁴⁴

Somogy megye megszállásával az osztrák csapatok közvetlenül Baranya szomszédságában tartózkodtak. Nugent célja az volt, hogy ezt a megyét teljesen körbe zárja, ehhez azonban Tolna megyét is fennhatósága alá kellett vonnia. Miután gróf Ferdinand Althann ezredes két századdal megszállta Veszprémet, a tábornok felszólította, hogy a Székesfehérváron állomásozó Petrichevich Horváth János ezredessel közösen a még meg nem szállt területeken számolják fel az ellenállást, és a Duna jobb partján nyomuljanak előre. Nugent elképzelése szerint, ha Horváth elfoglalja Szekszárdot, akkor Baranya megye ellen három oldalról lehet támadást indítani⁴⁵

Nugent túlbecsülte a baranyai ellenállásról szóló híreket. Nagykanizsa megszállásának előestéjén a Somogy megyei főispán kérdésére a január 9-én megtartott pécsi közgyűlésen döntés született a fegyveres ellenállásról. Csanády ezredes azonban azt is kijelentette, hogy csak akkor veszi fel a harcot, ha az ellenség katonai ereje nem nagyobb mint az övé, és ha józan számítás szerint a győzelem lehetséges. 1849. január 14-én a megyei védelmi bizottság „*az ellenség tetemes erejéről értesülvén – a szakértő katonai parancsnokok véleménye alapján is*” az ellenállásról lemondott, s határozta az arról is, hogy a hadiszereket és álladalmi javakat Eszékre szállítják. Ebben nem csak Batthyány utasítása, és az OHB január 14-i törvényhatóságokhoz intézett parancsa játszott közre, hanem az is, hogy a drávai erődöt tekintették annak a megerősített központnak, ahonnan később támadást lehet indítani Baranya megye és a Dél-Dunántúl felszabadítására. Január 15-én minderről értesítették az OHB-t is.⁴⁶ Nemegyei csapataival január 20-án megérkezett Pécsre, de az erőviszonyokon ez nem változtatott. Tüzérségi erővel szinte nem rendelkezett, a magával hozott három 2 fontos ágyút és egy tarackot Pécsen hat 3 fontos ágyúval tudta kiegészíteni. A mintegy három zászlóalj kitévő legénység nagyrészt felszeretlen volt és teljesen kiképzetlen. Az őrnagy – látszólag – nagy eréllyel fogott hozzá a védelem szervezéséhez. A polgárok

⁴⁴ Életrajzi adatai: *Bona*: Tábornokok 251. o.; Nemegyei erődítési tevékenysége: KLÖM XIII. k. 323., 618., 813. o.; Megbízatása: KLÖM XIII. k. 821. o.; Somogy megyei működése: Festetics Kossuthnak, 1849. január 15. OL H 2. OHB. 834.; Nemegyei Kossuthnak, 1849. február 3., uo. 1619.

⁴⁵ Althann Nugentnek, Nugent Althannak, 1849. január 21., 24. KA AFA Nugent Corps 1849. 1/124/a., 1/124.; Nugent Trebersburgnak, 1849. január 22., uo. 1/112.; Nugent tervéről: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 26. OL H 2. OHB 1274.

⁴⁶ Január 9-i közgyűlés: OL H 2. OHB 652. Közli: Baranyai Okmánytár 1848–49. In: Baranyai helytörténetírás 1973. 368. o.; Január 14-i határozatok: uo. 370. o.; *Kopasz Gábor*: A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848–49-ben. In: Baranyai helytörténetírás. 1973. 81–82. o.; *Vörös*: i. m. 32. o.; *Ungár László*: Pécs 1848–49-ben. Pécs, 1934. 24–25. o.; Védelmi Bizottság az OHB-nak, 1849. január 15. OL H 2. OHB 901. Idézi. *Szűts*: i. m. 40. o.; Eszék fontossága: uo.; az OHB rendelete: 1849. január 14. Közli *Pap*: Okmánytár II. k. 307–309. o.

fegyvereit Eszékre küldte, a város 1000 szuronyos puskáját beszedette és kiosztotta saját csapatainak, január 23-án tüzérségi és gyalogsági gyakorlatot tartatott. A január 19-én a dunántúli megyék császári parancsnokává kinevezett Burits, Majthényi alispánnak 21-én küldött levelében közölte, hogy hamarosan császári csapatok fognak érkezni a városba, biztosítsák azok békés bevonulását. Batthyányt hivatalából felfüggesztették, vagyonát elkobozták. Majthényi másnapra bizottmányi ülést hirdetett, amelyen ismertetni akarta ennek a levélnek tartalmát. Nemegyei megtiltotta, hogy az ellenség levele felett tanácskozzanak és arra válaszoljanak, a városi hatóságokat pedig felfüggesztette.⁴⁷

Megkezdődött az osztrák csapatok felvonulása Baranya megye ellen. Mamula ezredes parancsot kapott, hogy 900 gyalogossal, egy század lovassággal, fél lovas üteggel és két rakétavetővel Zákonyon keresztül Istvándig nyomuljon előre, ahonnan Pécs, vagy szükség esetén Eszék irányába is megindítható a támadás. Az ezredes csapatai január 24-én bevonultak Babocsára. Nugent Kaminski ezredes csapatait Kaposvárra rendelte és Keszthelyről is várt erősítést. A somogyi székhelyen tíz század gyalogságot, két század lovasságot, két ágyút és két rakétavetőt remélt egyesíteni. A tábornagynagy biztosra vette a sikert: a legkevesebb amit elérhet, az, hogy felszámolja a baranyai ellenállást és a felkelők maradéka Eszékre menekül.⁴⁸

A katonai eseményeket egy téves híradás gyorsította fel. Czindery László január 23-án azt jelentette Nugentnek, hogy sem Tolna megye, sem Baranya megye részéről nem kell ellenállással számolni, de Batthyány és az „*ügynevezett Nemegyey*” részéről igen, és „*ami a legfontosabb, ha a hírek ezt igazolják, Damjanich ezredes 500 emberrel Verbászról Eszék felé húzódik, hogy Nemegyeyvel egyesüljön, ... hogy az erődöt kívülről védelmezze*”. Mamula ezredes ugyanezen a napon szintén 3 000-4 000 fős, több ágyúval rendelkező baranyai seregről tudósított, azt is hangsúlyozva, hogy Eszékéről reguláris egységek is érkeztek Pécsre.⁴⁹ Nugent Windisch-Grätznek január 25-én még jelentősebb magyar haderőről írt: a 4 000-5 000 nemzetőrhöz és néhány száz reguláris gyalogsághoz Damjanich 600 fővel csatlakozhat, ezek a csapatok 19 ágyúval rendelkeznek, ebből tizenkettőt Eszékéről szállítottak Baranyába. Megítélése szerint veszélyes ellenállási központ alakult ki Baranya megye déli részén az eszéki erődre támaszkodva, amely azzal járhat, hogy az Eszék körül gyengén felszerelt csapatokkal létrehozott laza ostromgyűrűt felszámolják, illetve kiszélesítik az ellenállást a Dél-Dunántúlon. Ennek megakadályozására erőátcsoportosítást és gyors támadást határozott el.

⁴⁷ Nemegyei haderejéről *Náray János*: Pécsi krónika 1848–49. In: Baranyai helytörténetírás 1973. 184. o.; Kossuth 5000 fős „tökéletesen felszerelt és felfegyverzett” seregről beszélt. Kossuth a Pénzügyminisztériumnak, 1849. január 28. KLÖM XIV. k. 263. o.; Nemegyei a csapatai gyengeségéről: - - Kossuthnak, 1849. február 26. OL H 84. HM I. ü. o. 2312. 9. sz.; Burits kinevezése: KA AFA Nugent Corps 1/101/c., 1/101/d.; Felszólítása: OL H2. OHB 2146.; Nemegyei intézkedése: Majthényi az OHB-nak, 1849. január 23., uo.; Batthyány támogatta és helyeselte határozott fellépését: - - Nemegyeinek, 1849. január 24. OL H 84. HM I. ü. o. 2312. 7. sz.

⁴⁸ Mamula Trebersburnak, Nugentnek, KA AFA Nugent Corps 1849. január 23. 1/121/b., 1/121/a.; Nugent Trebersburnak, 1849. január 22., uo. 1/112.; Horváth Windisch-Grätznek, HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 1/199.; Nugent a kaposvári városparancsnokságnak, KA AFA Nugent Corps 1/109.; Nugent Windisch-Grätznek, 1849. január 23. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 10/330.

⁴⁹ Czindery Nugentnek, 1849. január 23. KA AFA Nugent Corps 1/123/c.; Nugent Horváthnak, 1849. január 24., uo. 1/124.; 18. Armée-Bulletin OL R 32. 1848–49-es nyomtatványok. 17.cs.179–183. sz.; *Várady*: i. m. II. k. 691. o.; Winterfeldzug 179. o.; Rat Hrvata 135. o.

A rendelkezésére álló haderőt azonban nem tartotta elégségesnek, mivel Jellačić, illetve Windisch-Grätz kérésére Dahlen altábornagyot Zágrábba bocsátotta, hogy a határőrvidéki katonaságot szervezze meg és vonultassa fel Eszék ellen. Dietrich tábornok csapatai – az osztrák főparancsnok utasítása nyomán – már Fehérvár felé meneteltek, Nugent ezeket az egységeket Kaposvárra rendelte vissza. Mamula ezredest pedig arra szólította föl, hogy Babocsán várja be a további erősítést. Ő maga Carl Züllich von Züllborn ezredesre bízta a Nagykanizsát továbbra is megszállva tartó haderőt. Csapataival két részletben, január 25-én és 26-án Iharos-Berényen át vonult Babocsára, ahol január 27-én rendezte be főhadiszállását. Dietrich Kaposvárról indult el Pécs felé. Ezzel az erővel joggal számított sikerre, hiszen 6 000 gyalogossal, 800 lovassal és 4 üteggel rendelkezett, ezen kívül még számított Horváth ezredes támogatására is. A katonai fejleményekről értesítette Dahlent, illetve az Eszék környékén állomásozó csapatok parancsnokát, Trebersburg vezérőrnagyot, és felhívta a figyelmét arra, hogy az ellenség Eszék felé húzódik, tegye meg a szükséges intézkedéseket. Trebersburg a legcélszerűbbnek a támadást tartotta, s ennek időpontját január 29-ről 30-ra virradóra határozta meg.⁵⁰

Nemegyei, miután kémeitől értesült, hogy az osztrák csapatok elérték Istvándit, Pécs feladása mellett döntött, s január 26-án gyors menetben Mohácsra vonult. A hadmozdulatát ellentmondóan magyarázó őrnagy nem hibáztatható azért, hogy létszámban csekély, képzettségben, felszereltségben gyenge seregével nem vette fel a harcot. Batthyány és Kossuth azonban azt várta tőle, hogy egyesül az eszéki sereggel és így nem csak a vár sikeres védelmét biztosítja, hanem a támadó hadműveletek lehetőségét is megteremti. Batthyány arra utasította Nemegyeit, hogy ha a túlnyomó erő elől visszavonulni kénytelen, akkor Siklós, Dárda, Bellye irányában „*fokként*” vonuljon Eszék alá. A kormánybiztos felháborodva értesült arról, hogy az őrnagy a dél-dunántúli megyék újonccsapatával, lovas csapataival, az eszéki zászlóalj számára készített ruházatokkal, felszereléssel Mohácsra vonult vissza, ahonnan a hírek szerint Szegedre akarja seregét vezetni. Újabb futárt küldött Nemegyeihez és parancsát megismételve felhívta az őrnagyot, „*azonnal vonuljon minden erejével, semmit el nem hagyván a legegyszerűbb úton Dárdára Eszék alá, ha egy betűben eltér Ön ezen parancstól, mint vezényletre érdemtelen hadi törvényszék eleibe állítatom s föbe lövetem!*” Egyben felszólította Batthyány Csapó Vilmos ezredest, a tolnai nemzetőrség

⁵⁰ Nugent Windisch-Grätznek, 1849. január 25. KA AFA Nugent Corps 1/128. Másolatban: HL Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram. 1849. január 28.; HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai.10/461.; *Emanuel Krtschek*: Italienische und Ungarische Krieg 1849–49. Olmütz, 1853. 105. o.; Dahlen Zágrábba rendelése: Jellačić Nugentnek, Windisch-Grätz Nugentnek, 1849. január 11., 14. KA AFA Corps 1/100., 1/100/b., 1/100/c.; Dahlen feladata: 18. Armee-Bulletin OL R32. 1848/49-es nyomtatványok. 17. cs 179–183.; Dietrich visszarendelése: Nugent Windisch-Grätznek, Dietrichnek, 1849. január 24. KA AFA Nugent Corps 1/121.; HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 10/389., 10/460.; *Wilhelm Rüstow*: Az 1848–49-diki magyar hadjárat története. Pest, 1866. I. k. 236–237. o.; *Heinrich Blasek*: Beiträge zur Geschichte der K. u. K. Genie Waffe. Wien, 1898. I. Theil. 2. Abschnitt 346. o.; Winterfeldzug 179–180. o.; Nugent Mamulának, 1849. január 24. KA AFA Nugent Corps 123/a.; Hadmozdulata: Nugent Züllichnek, Horváthnak, Dietrichnek, 1849. január 25., uo. 1/124., 1/125., 1/128.; Truppen-Corps Befehle vom 12-ten Januar bis 16 Februar, uo. 1/161.; Batthyány Kossuthnak, 1849. január 29. OL H 2. OHB 1518.; Trebersburg figyelmeztetése: Nugent Windisch-Grätznek, Dahlen Trebersburgnak, HL Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram. 1849. január 25.; Trebersburg a támadásról: - - Dahlennek, uo. 1849. január 28.; Nugent hadereje: *Náray*: i. m. 185. o.; Csanády ismerteti: Batthyány Kossuthnak, 1849. február 2. OL H 2. OHB 1583.

Mohácson tartózkodó parancsnokát is, hogy ha az őrnagy az utasításnak ellenszegülne, tartóztassa le, küldje fogolyként Eszékre, ahol haditörvényszék előtt fog felelni bűneiért, s ő maga vegye át a had vezényletét. Az OHB-tól is erélyes fellépést várt ez ügyben.

Nemegyei, serege gyengeségének tudatában, ravasz óvatossággal olyan helyet választott magának állomáshelyül, ahonnan a katonai helyzet kedvezőtlené válásával kockázat nélkül visszavonulhat: Mohácsról Horváth ezredes előrenyomulása esetén átkelhet a Dunán, és ha az eszéki várőrséggel közösen indított hadművelet sikerrel jár, akkor onnan is be tud kapcsolódni a harcokba. Ha azonban Dárdára vonul, Trebersburg csapatainak gyűrűjébe kerülhet. Ilyen megfontolások alapján kategorikusan visszautasította Batthyány felszólítását, hangsúlyozva, hogy ő egészen addig csak a Honvédelmi Bizottmánynak és a Hadügyminisztériumnak engedelmeskedik, míg a kormánybiztos nem mutatja fel azt a felsőbb rendeletet, mely szerint az ő parancsnoksága alá helyezték csapatait. Addig azonban nem engedelmeskedik, törvényszék elé sem állítható. A kialakult helyzetért Batthyányt vádolta: nem küldött segítséget, amellyel Pécsset sikeresen védhette volna. Azt is hangsúlyozta, hogy az Eszéket körülró csapatok hátba támadásával nagyobb szolgálatot tehet, mint ha Dárdára vonulna. Döntése előtt azonban fel akarta mérni az eszéki vár helyzetét. A csapatok parancsnokságát átadta Nitzky őrnagynak, aki Batinára, a dunai átkelőhelyhez vonult, ő maga Csapó ezredessel Eszékre utazott. Eder várparancsnok sötét képet festett a vár helyzetéről – azt nyilatkozta, hogy ha 2 000 ember bevonul a várba, nem tudja őket elszállásolni, a vár élelmezése csak 4 000 emberre, a muníció pedig csak 8 napi ostromra elég. Az összeült haditanácson olyan döntés született, hogy Nemegyei nem vonul a várba, hanem csapatai egy részével Bellyénél állomásozik az esetleges batinai átkelés biztosítására. Ekkor egy Bács megyéből érkezett futár a rácok ellen Zomborba kért segítséget. Batthyány beleegyezett, hogy Nemegyei a város megsegítésére Bácsba induljon, az őrnagy rendelkezésére bocsátotta a felkelő megyék lovasságát, Nemegyei viszont ígéretet tett arra, hogy gyalogságának és tüzérségének egy részét Eszékre irányítja. A megállapodást nem tartotta be, 1849. február 1-je és 3-a között teljes haderejével átkelt a Dunán, a szállításra használt tutajokat elsüllyesztették és Bezdánban 200 fős őrséget állítottak fel.⁵¹

Baranyában minden ellenállás megszűnt. Január 28-án az osztrák csapatok megszállták Szigetvárt, 29-én előkészítették Pécs elfoglalását, 30-án a gróf Pálffy János és Dietrich tábornokok által vezetett csapatok birtokba vették Baranya központját. A

⁵¹ Nemegyei kivonulása Pécsről: *Náray*: i. m. 184. o.; Kossuth rendelete a dunántúli megyékhez, 1849. január 24. KLÖM XIV.k. 206.; Az OHB Magyarország minden törvényhatóságának, 1849. január 25. Közli: *Pap*: Okmánytár II. k. 332–335. o.; OL R 32 1848–49-es nyomtatványok. 17. cs. 175.; Batthyány rendeletei: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 26. OL H 2. OHB 1274. Idézi: *Vörös*: i. m. 35. o. Közli: Baranyai Okmánytár 372–373. o.; Ismételt felszólítása Nemegyeinek: OL H 84. HM I. ü. o. 2312. 8. sz.; Nemegyei válasza: - - Batthyáynak, 1849. január 26. OL H 2. OHB 1518.; Rendeletei, eszéki tartózkodása: - - Kossuthnak, 1849. február 3., 26., uo. 1619.; OL H 84. HM I. ü. o. 2312. 9. sz.; Bírálata: *Szűts*: i. m. 41. o.; Bács megyébe távozása: Batthyány Kossuthnak, 1849. február 2. OL H 2. OHB 1583.; Átkelése a Dunán: Dietrich Nugentnek, 1849. február 6. KA AFA Nugent Corps 1849. 2/29/b.; Nemegyei baranyai–eszéki működéséről beszámol egy szigetvári osztrák kémjelentés is: HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 11/78/a.; KA AFA Nugent Corps 1849.1/144.; Baranyai–eszéki események: MTA Kézirattár. Történelem 2. r. 357/2.; Egyes feldolgozások úgy állítják be, hogy Nemegyeit Nugent kényszerítette a Dunán való átkelésre. *Rüstow*: i. m. I. k. 236. o.; *Horváth*: i. m. II. k. 285.o.; *Várady*: i. m. II. k. 693. o.; *Bösendorfer*: i. m. 405. o.

csapatok nélkül marad parancsnok, Csanády Eszékre vonult vissza. Meszéna Károly alezredes az 1. honvéd vadászrezred 1. osztályának parancsnoka csapataival szintén a várba húzódott.⁵² Az eszéki erőd tartotta még magát, de a városban már Trebersburg parancsolt.

Az eszéki vár ostromának kezdete (1849. január 30 – 1849. február 4.)

Nugent Baranya megye elfoglalására kidolgozott tervében fontos elemként szerepelt az is, hogy egyidejűleg Eszék ellen is meginduljon a támadás, megakadályozandó, hogy a várórség segítséget nyújthasson, illetve a baranyai felkelők a várat támaszpontnak használhassák. Trebersburg vezérőrnagy a Zágrábi főhadparancsnokságtól minden lehetséges támogatást megkapott. A Jellačić horvát bán által október 28-án kinevezett teljhatalmú biztos Giorgijevics is segítette pénzzel, fegyverszállítással, étellelmezéssel, térképek szerkesztésével. Trebersburg az eszéki külvárosok megtámadása mellett döntött, amelyek elfoglalása a vár tényleges ostromának előfeltételét jelentette. Utasítása szerint három oszlopban vonultak föl a határőr csapatok, a jobbszárnyat Cyril Hallavanya von Radovichic ezredes vezette, a balszárnyat ő maga, a derékhadat Friedrich Van der Nüll ezredes. Az egyes csapatok távoli állomáshelyük és a téli útviszonyok ellenére január 29-ről 30-ra virradóra időben elfoglalták a kijelölt helyüket.⁵³ A várható támadásról a várórségnek is tudomása volt. A január 15-én Pécsre érkező futár arról számolt be, hogy a 12–13 000 fős osztrák csapatok célja nem csupán Baranya megye megszállása, hanem az eszéki vár elfoglalása is. A Nugent által Trebersburgnak címzett levélből az is kiderült, hogy a szlavóniai erők még január vége előtt támadásba lendülnek.

Az ellenséget a külvárosok vonalán kellett feltartóztatni. A nagy fáradtsággal kiépített sáncok azonban annyira kiterjedtek voltak (több mint 3 000 öl), hogy megvédésük csak jelentős létszámú csapatokkal lett volna lehetséges. A főként horvátok és szerbek által lakott alsóvárost a 36. zászlóalj szállta meg Rác Sándor vezetésével, a felsővárosban az 50. zászlóalj két századát szállásolták el még 1848 október végén. A polgári lakossággal való ellentétek miatt Eder a várba rendelte őket, s helyüket a Zanini-századok, majd azok elvonulása után, az 51. honvéd zászlóalj foglalta el Mitterpacher százados

⁵² Pécs megszállása: Nugent Windisch-Grätznek, 1849. január 29., 31. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 11/78.; KA AFA Nugent Corps 1/152.; HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 11/265.; Batthyány Kossuthnak, 1849. február 1., 2. OL H 2. OHB 1573., 1583.; 19. Arme-Bulletin OL R 32. 1848–49-es nyomtatványok. 1849. január 30. 17. cs. 192., 194–199.; *Figyelmező*, 1849. február 7. 15. sz. 57. o.; *Tegzes*: i. m. 421. o.; *William H. Stiles*: Austria in 1848–49. New York, 1852. II. k. 181. o.; Winterfeldzug: 199. o.; Nugent rendeletei: 1849. január 31. KA AFA Nugent Corps 1/151.; Sebottendorf őrnagy Pécs polgármesterének, 1849. február 1. 1848/49-es nyomtatványok. OL R 32. 18. cs. 4.; *Ungár*: i. m. 25–26. o.; *Kopasz*: i. m. 82. o.; Hódoló okirat: Közli. *Várady*: i. m. II. k. 691. o.; *Náray*: i. m. 185–186. o.; Csanádyról: az OHB-nak, 1849. január 30. OL H 2. OHB 1521.; *Vörös*: i. m. 37. o.; *Kopasz*: i. m. 82. o. A törzstiszt a várból megszökött, február 6-án jelentkezett Pécsen Sebottendorf őrnagnál. Magyarázkodása azonban az osztrák vezetők számára nem tűnt meggyőzőnek. Csanády Nugentnek, KA AFA Nugent Corps 1849. 2/56.; A vadászcsapatokról: Balek Frigyes vallomása OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kűtfő, 4. tétel; Meszéna életrajzi adatai: *Bona*: Tábormokok 236–237. o.

⁵³ Trebersburg Dahlennek, 1849. január 30. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 11/140.

vezetésével. A városok házaiban elszállásolt katonák – parancsnokaik elképzelése szerint – riadó esetén időben elfoglalhatták védelmi helyüket, az előőrsöket ugyanis olyan távol állították fel, hogy jelzésük esetén kellő idő álljon rendelkezésre.

Rácز Sándor – aki a külvárosi csapatok parancsnoki tisztét töltötte be – egy január 21-én, vagy az azt követő napokban elfogott ellenséges levél alapján közölte a tisztekkel, hogy a két város megtámadása 25-ére várható. A századok a sáncokban aludtak, de a támadás elmaradt és a következő éj hasonlóan eseménytelenül telt. Január 27-én és 28-án kisebb előőrsi csatározásokra került sor a tényei erdőnél, amelynek nyilvánvaló célja a magyar csapatok fárasztása, illetve erejének kipuhatolása volt. A dandárparancsnok január 27-i napiparancsában részletesen szabályozta a riadót. Az alsóvárosi és felsővárosi területi parancsnokok saját belátására bízta, hogy csapataikkal az ellenséggel szemben csak védelmezőleg, vagy pedig támadólag lépnek fel. A legrosszabbra is számítva szabályozta a visszavonulást is, aminek „*rendben harcolva*” kell megtörténnie. Az ellenség feltartóztatására a visszavonuló egységeket a várból a mellvédekről erős tüzéségi tüzzel támogatják, de a harcoló csapatok feladata, hogy a leggyakorlottabb katonákból különítményeket hozzanak létre, amelyek szuronyrohammal tartják távol az ellenséget.⁵⁴

1849. január 30-án hajnali 5-kor kisebb előőrsi csatározások után Van der Null ezredes ágyúlövésének jelére összehangolt, egyidejű támadás indult a három külváros ellen. Trebersburg öt oldalról közelítette meg a vár körzetét: Kravica felől nyolc, Csepin felől tizenkét, Derzsemica felől hét és fél, Ténye felől hat, Szarvas felől hét századnyi gyalogság indult rohamra. Az alsóváros elleni támadás olyan heves volt, hogy mire az előőrsök riadóztatták a városban elszállásolt csapatokat, a helyszínre nyargaló Rácз csak a tényt ismerhette el, hogy a sáncokat az ellenség elfoglalta. A városba betört határőr egységek erős puskatűzzel árasztották el a felfejlődő magyar csapatokat. A szemtanú szerint a 36. zászlóalj csak azért nem szenvedett komolyabb veszteséget, mert a sötétben az ellenség nem tudott jól célozni. Rácз utasítást adott katonáinak, hogy szóródjanak szét és házak, kerítések fedezékéből próbálják a támadást feltartóztatni. Batthyány a civil lakosságtól a fegyvereket begyűjtette, de a rendelkezést sokan kijátszották: a horvát lakosság padlásokról, házak ablakaiból, kerítések mellől tüzelt a magyarokra. Csolnoky Imre százados szerint még nők is lőttek. Ez teljes zavart okozott, a település kiterjedtsége és tervezetlen, zezugos, középkorias építészeti képe megfelelő terepet kínált ahhoz, hogy a határőrök a magyar katonák hátába kerüljenek. Rácз még idejében elrendelte a visszavonulást. A felsővárost is több oldalról támadták. Batthyány korábban javasolta az ottani parancsnok (a szerinte öreg és gyáva százados) leváltását, de sem Földváry sem Eder nem intézkedett. Itt sem tartott sokáig a harc, a csapatok későn kezdték meg visszavonulásukat, sokan foglyul estek. Reggel 6 órára mindhárom

⁵⁴ A csapatok elhelyezkedése: Uibergabe 13–14. o.; Baranyai–eszéki események: MTA Kézirattár. Történelem. 2. r. 357/2.; A várható támadásról: Hengl Pál hadnagy vallomása, OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 4. tétel; *Dessewffy*: Napló. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 4111. IV.; Előcsatározások: Csolnoky vallomása, OL H 72. i. m. Á. ü. o. 8. kútfő, 5. tétel; Csatározások célja: Kristóf László vallomása, uo. 8. kútfő, 4. tétel; Sáncokról: Csolnoky vallomása, uo. 8. kútfő, 5. tétel; Golubics vallomása, uo. 8. kútfő, 4. tétel; *Kosanović*: i. m. 157. o.; Rat Hrvata 128. o.; Trebersburgot a külvárosokbant tett védelmi előkészületekről szóló hírek is a támadás megindítására sarkallták: - - Dahlennek, 1849. január 30. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 11/140.; Földváry parancsa: Eszéki dandárparancsnokság. Parancskönyv. 1849. január 27. HL Filmtár 206.d.

külváros az ellenség kezére került. A középületekre császári, a magánépületekre horvát zászlót tűzött ki az örömittas horvát lakosság.

A jelentős túlerővel rendelkező ellenséget ilyen kiterjedt vonalon, szétapróztottan nem lehetett feltartóztatni, különösen úgy, hogy a polgári lakosság is bekapcsolódott a harcokba. A várból katonai segítséget nem kaptak.⁵⁵ Földváry azonban nem mondott le a külvárosokról. A nagy összevisszaságban visszaözönlő csapatoknak a vár kapuit nem nyitatta meg, hanem parancsot adott, hogy a vártéren (glacis) kertek és fasorok fedezékében rendezzék soraikat, ő pedig az alsó és felsővárost ágyútűzzel árasztotta el. Mindkét város ellen ellentámadás indult. Az alsóvárost a 36. zászlóalj önkéntesei, az 50. zászlóalj 6. százada és a Sándor-gyalogság rohamozta meg. A város szélén lévő házakat felgyújtották, de az előretörő vasas lovasság elől kénytelenek voltak visszahúzódnia a várba. A felsőváros ellen az 50. és az 51. zászlóalj két-két százada és 50 tolnai lovas vonult fel Földváry vezetésével, aki először az 51. zászlóalj csapatainak parancsolt rohamot, de azok – vallomása szerint – a dobszóra ki sem mozdultak helyükből. Ezután az 50. zászlóalj katonáinak tartott lelkesítő beszédet, hangsúlyozva, hogy a kormány megszüntette a Hunyadi nevet, de „itt az alkalom, hogy e név most végbe vijendő dicső tettek által rajtuk öröklődjék”, még a szabad rablást is engedélyezte nekik. Személyesen vezette a rohamot, de alig érték el az első házakat, az ellenség puskatüzére a Hunyadi-gyalogság egész legénysége fedezéket keresve szétszaladt „mind egy satirát csinált a rohamból”. A tolnai huszárok is visszavonultak. A dandárparancsnok minden erőfeszítése ellenére képtelen volt újabb rohamot kikényszeríteni. Ilyen körülmények között Csanády és Rácz is az újabb roham ellen érvelt, a csapatok déltájban visszavonultak a várba.⁵⁶ A magyarok vesztesége a nap folyamán elég jelentősnek tekinthető, összesítve 267 fő. A legnagyobb vérvesztést az 51. zászlóalj (6 halott, 18 sebesült, 167 „elvezett”) és a 36. zászlóalj (48 halott, 2 sebesült, 4 fogoly, 15 eltévedt)

⁵⁵ Támadó csapatok hadrendje: *Kosanovič*: i. m. 161. o.; Rat Hrvata 131–132. o.; Vezetői: Winterfedzug 232. o.; *Figyelmező*. 1849. február 7. 15. sz. 57. o.; 21. Armee-Bulletin OL R 32. 1848/49-es nyomtatványok. 14., 17., 19., 23–25.; Külvárosok elfoglalása: Dahlen Weldennek, 1849. február 1. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 11/365.; Batthyány Kossuthnak, 1849. január 30. OL H 2. OHB 1505.; Ennek alapján ismerteti *Füzes*: Batthyány 124. o.; Baranyai–eszéki események. MTA Kézirattár. Történelem 2. r. 357/2.; Alsóvárosi események: Szabó János és Csolnoky vallomása, OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 4. tétel, 8. kútfő 5. tétel; Kis létszámú védelmi egységgel magyarázza a vereséget: *Übergabe* 21–22. o.; *Sisič*: i. m. 108. o.; *Thim*: Délmagyarország önvédelmi harca 1848–49-ben. I. k. Bács–Bodrog megyei és szerémségvidéki események. Zombor, 1887. (a továbbiakban: *Thim*: Délmagyarország); *Vörös*: i. m. 36–38. o.; *Szeremlei*: i. m. II. k. 35–36. o.; *Johann Alexander Helfert*: Der Ungarische Winterfeldzug und die octroyierte Verfassung. Prag, 1867–69. II. k. 312. o.; A polgári lakosság szerepét emeli ki *Gelich*: i. m. II. k. 334. o.; *Kopasz*: i. m. 82. o.; A katonaság gyávaságát hangsúlyozza *Szűts*: i. m. 42. o.; Földváry: Rendes vallatási jegyzőkönyv, 1849. május 21. (a továbbiakban: Jegyzőkönyv) OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 8. tétel; Komoly tüzérségi előkészítést feltételez *Arthur Frey*: Ludwig Kossuth und Ungarns neueste Geschichte. Mannheim, 1849. II. k. 234. o.; Várady úgy állítja be, hogy a harcnak azért lett olyan gyorsan vége, mert Batthyány a városokat akarta kímélni. *Várady*: i. m. II. k. 693. o.; A szemtanú leírása: Eszékvár 1849. január és február hóban. Írta egy 52. zászlóaljbeli honvéd. In: *Egerváry Ödön*: (szerk.) Honvédvilág. Pest, 1868. II. k. 162–163. o.

⁵⁶ Csolnoky vallomása: OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 5. tétel; Földváry: Általános vallomás, uo. 8. kútfő, 7. tétel; A február 12-én tartott haditanácson forrásértékű nyilatkozatok hangzottak el a vár ostromához kapcsolódó eseményekről, a tisztikarról, legénységről stb., amelyet az ott készített jegyzőkönyv tartalmaz, uo. 8. kútfő, 10. tétel (a továbbiakban: Haditanács jegyzőkönyve); Trebersburg többszöri heves támadásról számol be Dahlennek: 1849. január 30. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 11/140.; A Hunyadi-csapat gyávaságát Batthyány is kiemeli: - - Perényi Zsigmondnak, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel

szenvedte. Az ellenség vesztesége jelentéktelen volt, 4–5 halott, 34 sebesült.⁵⁷

A külvárosok lövetése egész nap folytatódott. Délután 5 és 6 óra között Trebersburg követet küldött a várba, a követet a városi polgárok 8–9 fős küldöttsége is elkísérte. A kormánybiztos, a várparancsnok, és több tiszt a külső várkapu előtt fogadta a delegációt, amelynek vezetője átnyújtotta Batthyáynak Trebersburg levelét. A levélben Trebersburg felhívta a gróf figyelmét, hogy Eszék várának helyzete egyre kedvezőtlenebbül alakul, és I. Ferenc József nevében ünnepélyesen felszólította: „*Eszék várát, amelyet egy jelenleg illegitimitásba került párt bízott Önre, az osztrák állam egyedül jogos uralkodója csapatainak becsületes capitulatio útján adja át...*” Az osztrák parancsnok levele második részében a felsővárosi polgárok érdekében kérte a kormánybiztos közbenjárását, akik városuk megkíméléséért esedeztek: „... *a politikai pártérdekeket a közjó érdekében tegye félre, ezért ajánlom Önnek, hogy a felsővárosi polgárság követsége által átadott írást baráti módon vegye figyelembe és kérem, hogy gondolja meg, valamennyien a cselekedeteinkért nem csak a kortársaknak, hanem a jövőnknek is felelősséggel tartozunk. Az emberiség minden időkből a legszebb erény volt.*”

Trebersburg nem teljesen önzetlenül vette védelmébe a polgárokat, hiszen a katolikus lakosságú felsővárosban volt a verőcei megyeháza, ott tartották a gyűléseket, és ott rendezték be az osztrák főhadiszállást is.

Batthyány határozottan megtagadta a kapitulációt: „*tudja mi a kötelessége*” – válaszolta a követnek – s hozzátette, a várat „*semmi feltétel alatt nem adja fel*”. A polgárokkal pedig közölte, hogy megkíméli városukat, ha kivonul onnan az ellenség.⁵⁸

A külvárosok elfoglalását nem tartotta végzetesnek, csupán veszített csatának nevezte. A belső várnak, vagy fővárnak nevezett erőd önálló védelmi egységet képezett. Ebben szerepet játszottak politikai és erődítési szempontok egyaránt. Már a XVII. század végétől, tehát a modern erőd kiépítése előtt, de különösen a XVIII. században, Eszék fontos kormányzati hivataloknak adott otthont. Ezek elhelyezése miatt az eredeti városmagból kiköltöztették a lakosságot. A török korban előváros szerepét játszó területen keletkezett a Dráva folyásának irányában a felsőváros, majd 1698-ban az

⁵⁷ Kimutatás – egységekre lebontva – az 1849. január 30. és február 2. közötti időszakról. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 10. tétel; Eltérő veszteséget jelöl meg Földvári mind az Általános vallomásában, mind a Jegyzőkönyvben, uo. 8. kútfő, 7. tétel, 8. kútfő, 8. tétel; Batthyány Kázmér az „eltűnt”, „eltévedt” kategóriákba sorolt személyeket hadifogságba esetteknek tekintette, számukat 150 főre becsülte. Batthyány Kossuthnak, 1849. február 2. OL H 2. OHB 1583.; Csak 100 főre becsüli a hadifogságba esetteket a szemtanú leírása: Magyarische Revolution im Jahre 1848 und 1849. Schilderung der damaligen Zeiterreignisse in Ungarn und Siebenbürgen Von einem Augenzeugen. Pest, 1852. 99. o., v. ö. *Figyelmező*, 1849. február 13. 20. sz. 78. o.; A foglyok száma legalább 200 volt. Nagy nehézséget okozott elhelyezésük, mert a szlavóniai kis erődök (Bród, Ó-Gradiska, Új-Gradiska) nem voltak alkalmasak arra, hogy sok rabot befogadjanak és nem is állt rendelkezésre megfelelő őrszemélyzet; erre a Károlyvárosi erőd sem volt alkalmas. Dahlen az osztrák Hadügyminisztériumnak, 1849. február 5. HL Abszolutizmuskori iratok II. Acten des General-Commando Agram.; 164 volt honvédet irányítottak a bródi várba, ahonnan százat Ó-gradiskába küldtek át. Új-Gradiskában 33 személyt helyeztek el. Trebersburg Dahlennek, Dahlen Trebersburgnak, Dahlen az osztrák Hadügyminisztériumnak, 1849. február 4. 7., 8., uo.

⁵⁸ Trebersburg levele: OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő 10. tétel, 8. kútfő 2. tétel; A követjárás: Földváry: Általános vallomás, uo. 8. kútfő, 7. tétel; Batthyányi Perényinek, 1849. május 29., uo. 8. kútfő, 6. tétel; Rat Hrvata 134. o.; Batthyány válasza a polgároknak: *Dessewffy*: Napló 1849. február 1. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 4111. IV.

alsóváros. A városokat a vártól több mint egy kilométerre építették, hogy fejlődésüknek megfelelő teret biztosítsanak. Ugyanakkor védelmi, főként tüzérségi szempontból is fontos volt, hogy a vár falainál, sáncainál széles szabad terület keletkezzen. Így az ellenállás a vár felépítésénél fogva egyáltalán nem volt reménytelen. Batthyány azt is tudta, hogy szabályszerű ostromot az ellenség nehéz ágyúik nélkül nem kezdhet, azokkal pedig tudomása szerint még Nugent sem rendelkezett.⁵⁹

A magyar tüzérség két napon át megszakítás nélkül lőtte a külvárosokat, de a legcsekélyebb eredményt sem érték el. Mindössze egy-két lövés talált. A felsővárosban két ház gyulladt ki, február 1-jén az alsóvárosban romboltak le három épületet, február 2-án a két város között, a Dráva partján felhalmozott hordófát gyújtották föl. A lehangoló eredménytelenség láttán a vár vezetése felfüggesztette a további ágyúzást. Az osztrák csapatok három és hat fontos ágyúikkal a várban kárt nem okozhattak, de a külvárosokat bevehetetlen erőddé alakították át. A sáncokat megerősítették, a vár irányába újakat építettek, minden utcában akadályokat emeltek. Trebersburg február 4-én büszkén jelentette, hogy minden ellenséges támadást képes visszaverni és amint megérkezik a nehéztüzérség, offenzívába kezdhet.⁶⁰ Annál is inkább számíthatott sikerre, mert a vár megerősítése érdekében nem történt semmi.

Ezt Batthyány is elismerte: „*Igaz, hogy gyenge pontjai is vannak, hogy annak jókarbantartására régóta kevés gond vagy pénz fordított, az utolsó várparancsnok eleve nem is tett semmit a hiányok kiigazítására*”. Ilyen állapotban – megítélése szerint – hosszabb védelemre, „*kivált erélyes ellen*” alkalmatlan. A vár felépítése a Dráva felől nem fejeződött be. Intézkedések sem történtek ennek érdekében, mivel a támadást Szlavónia felől várták. Átfogó, több oldalról meginduló hadműveletre nem számítottak. A vár egyes részei siralmas állapotban voltak. Akadtak olyan helyek, ahol a külső árok mélysége – folyamatos tisztítás hiányában – alig 4 láb volt, a belső sáncot óvó, mellvédek nélküli palliszádok oly távol helyezkedtek el egymástól, hogy egy ember is átfért köztük.⁶¹

⁵⁹ Batthyány értékelése: - - Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; Trebersburg a külvárosok elfoglalását csupán az eszéki vár körül kialakított szoros ostromgyűrűnek tekintette. - - Dahlennek, 1849. január 30. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 11/140.; Nugent hasonlóan tudósítja Windisch-Grätzet: 1849. január 31. KA AFA Nugent Corps 1/152.; *Szűts*: i. m. 42. o.; A külvárosok kialakulása, fejlődése: *Mažuran Ive*: Osijek Osijek, 1978. 28–29. o.; *Johann Csaplovics*: Slavonien und zum Theile Croatien. Pesth, 1819. 23. o.; *Engel*: Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle, 1798. II. k. 255. o.; *Mažuran Ive*: Najstarij Zapisnik općine Osijek – Tvrda od 1705 da 1746. Osijek, 1965. 14–26. o.; *Dr. Stjepan Sršan*: Zapisnik općine Osijek – Tvrda od 1745 da 1771 godine. Osijek, 1987. XI–XIV. o.; Jól jellemzi az egyes városok és a vár távolságát az, hogy amikor Mária Terézia 1746. augusztus 26-án felvetette a három város egyesülését, az összeült bizottság azért nem javasolta ezt, mert túl messze volt a vártól és a polgárok összel és télen elsüllyedtek a sárban. *Bösendorfer*: i. m. 388. o. A századvégen a városokat lóvasút kötötte össze.

⁶⁰ Trebersburg Dahlennek, 1849. február 4. HL Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram.; Dahlen Jellačićnak, 1849. február 6., uo.; *Figyelmező*, 1849. február 13. 20.sz. 78. o.; *Helfert*: i. m. II. k. 313. o.; Rat Hrvata 133. o.; Dessewffy nem tünteti fel ennyire sikertelennek a magyar tüzérséget, leírása szerint a felső- és alsóvárost „számtalanszor” felgyújtották, de az ellenség a tüzet mindig gyorsan eloltotta. 1849. február 1. Napló OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 4111. IV.

⁶¹ Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6.tétel; Golubics vallomása: uo. 8. kútfő, 4. tétel; Baranyai–eszéki események: MTA Kézirattár. Történelem. 2. r. 357/2.; Glavas beszéde a haditanácsban: uo. 8. kútfő, 10. tétel; *Alföldi Hírlap*, 1849. március 18., 23. sz. 85. o.; Nemegyei azt állítja, hogy a vár védelmi munkálatai nagyon elhanyagoltak voltak, ezért felajánlotta Batthyánynak, hogy átveszi az

A vár erődítési munkálataihoz jelentős összegre lett volna szükség. Batthyány – a hadi helyzet komolyabbra fordulásával – szinte folyamatosan ostromolta az OHB-t pénzsegélyért. A Kossuth által Eszékre rendelt pénztárnok csupán 120 000 forinttal érkezett. Január 10-én a kormánybiztos azt kérte, hogy „*legalább száz ezer forintokat*” küldjenek neki, 14-én igényét megismételte. Kossuth válaszában bízta Batthyányt, „*nem engedjük magunkat annyira elzáratni Eszéktől, hogy pénzt ne küldhessünk...*”, de azt is közölte, hogy a kormány nem rendelkezik bankjegyekkel, mert a Debrecenbe való költözés miatt a bankműhely nem működött. Az igényekhez képest jelképes összeget bocsátott a kormánybiztos rendelkezésére, 40 000 forintot százaz címletekben. Nem csak a pénzhány okozott gondot, hanem az is, hogy a kis címletű bankjegyek teljesen kifogytak. Az eszéki Központi Védelmi Bizottság 2 000 tíz és 3 000 húsz egységértékű pénzcédula (assignata) kinyomtatásáról rendelkezett, amivel Gorjupp gazdag kereskedőt bízta meg.⁶²

A rendelkezésre álló pénzüsszeget szinte teljes egészében felemésztette a vár élelmezése. A Hadügyminisztérium felszólítására Batthyány december 27-én szerződést kötött kereskedőkkel és szállítókkal, így december végétől megkezdődhetett a vár raktárainak élelmiszerral való feltöltése. Az OHB-nak küldött melléklet szerint 76 694 forintot költöttek, február elején mindössze 70 000 forint tartalék maradt. Ez az összeg még kéthavi zsoldra sem volt elegendő, mivel a tiszti és legénységi állomány havi illetménye 50 000 forintot tett ki. Január 29-én ismét az OHB-hoz fordult, remélve, hogy a Debrecenben ismét működésbe lépett bankóprések lehetővé teszik a segélyt. Kérését azzal is nyomatékosította, hogy a feltöltött hadipénztárt nem csak a várőrség zsoldjára, ruházatára, hanem a mozgó nemzetőrség és a várvédelemhez csatlakozó mozgó szabadcsapatok fizetésére is fel kell használni.⁶³ Mindhiába.

A védelmi munkálatokat akadályozta a csapatok száma és siralmas állapota is. Földváry a külvárosok elfoglalása után a fővárban az őrszolgálatot a katonai szabályok szerint szervezte meg. A várőrséget három részre osztotta: egy részük a vár különböző pontjain (Festungwerke) látta el a tényleges szolgálatot, a tartalékokat a vártéren helyezte el, fegyverben, teljes riadókészültségben, a fennmaradó létszám a pihenőidejét töltötte. Az őrséget hat óránként váltották. Földváry beismerte, 24 óra alatt alig 4 órányi tényleges pihenőidő jutott a legénységnek. Batthyányi maga is túlzott óvatossági intézkedésnek vélte ezeket, feleslegesnek tartotta tartalék létrehozásával fārasztani a legénységet.⁶⁴

A kellő őrlétszámot a betegek nagy száma miatt így sem lehetett kiállítani. A

erődítések irányítását. Ezt azonban a kormánybiztos visszautasította. Batthyány Kossuthnak, 1849. február 26. OL H 84. HM I. ü. o. 2312. 9.sz.

⁶² Batthyány Kossuthnak, 1849. január 10., 14. OL H 2. OHB 440., 652.; Kossuth Batthyánynak, 1849. január 17. KLÖM XIV. k. 156. o.; Batthyány Kossuthnak, 1849. január 24. OL H 2. OHB 1179.; Pénznyomtatásról *Kosanovič*: i. m. 157–159. o.; *Bösendorfer*: i. m. 404. o.; *Sisič*: i. m. 107. o.; Eszék elfoglalása után Gorjupot börtönbe zárták: Rat Hrvata 138. o.

⁶³ A vár élelmezésének megszervezése: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 10. OL H 2. OHB 440.; Élelmezési kimutatás: 1848. december 25. OL H 75. HM 12932.; Az élelem szállítására kötött tételes szerződés: Contract OL Filmtár Jugoszláviának átadott vegyes iratok. 5280. d.; A pénzfelhasználásról: Batthyány Kossuthnak, 1849. január 26., február 2. OL H 2. OHB 1518., 1583.; Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel.

⁶⁴ Az őrség szabályozása: Eszéki dandárparancsnokság Parancskönyv. 1849. február 1., 2. HL Filmtár 206.d.

szokatlanul kemény hidegben a legénység nem rendelkezett megfelelő meleg ruházattal, a 41. zászlóalj pedig még fel sem volt ruházva. A helyzetet súlyosbította, hogy a külvárosokból kiszorított csapatok kellő elhelyezése csaknem megoldhatatlan problémát jelentett.

A várbeli lakosság egy része ellenséges érzületű volt, az ellenszenvet nem akarták növelni a nagy létszámú katonaság beszállásával. A mintegy 70 ház erre nem is adott volna lehetőséget. A 36. és 51. zászlóalj szabad ég alatt táborozó csapatait kisebb részben házaknál, nagyobb részt a nedves, vizes, fölszeretlen, és a XVIII. század óta lakatlan galériákban és kazamatákban helyezték el. Az ostrom kezdeti szakaszában a várbeli ágyúk a kazamatákból tüzeltek, és így azok füsttel teltek meg. Egyre nőtt a betegek száma. A február 3-i létszámkimutatás már 700 főt jelölt betegnek, illetve gyengélkedőnek. Kétségtelen, hogy a túlfeszített szolgálat alól, a vár elszigetelt, reménytelen helyzetében sokan a kórházban kerestek menedéket. Az ezredorvos nem volt hajlandó felesküdni a magyar kormányra, és nem állt érdekében a színlelőket kiszűrni. A 36. zászlóalj főorvosa, Fekete is azt nyilatkozta, hogy nagyon sok az álbeteg, s feltűnőnek tartotta, hogy az ostrom után hirtelen több száz ember felgyógyult.⁶⁵

Azokat a legalapvetőbb intézkedéseket sem tették meg, amihez sem pénzre, sem komolyabb munkálatokra nem volt szükség. Az alig 100 lépésnyire elhelyezkedő majorsági épületeket (vámház, Gőzhajózási Társaság raktárai) nem bontották le, azokat az ellenség fedett ágyúállásnak használhatta. A hosszú békeidőben a vártér kertekkel, erdővel borított sétatérre vált. Itt az ellenség nem csak az ütegállásokat építhette ki csaknem zavartalanul, hanem a természetes fedezéket kihasználva a határőrcsapatok könnyen eljuthattak egészen a külső sáncokig. Földváry megérkezése után – parancsára – a fasorok egy részét kivágták, de ezt a munkát sem végezték el teljesen. A várbeli házak gyúlékony tetejét sem távolították el, az utcaköveket sem szedték fel. A házak többségének nem volt udvara, amelyiknek volt, az túlságosan kicsinek bizonyult ahhoz, hogy ott nagyobb mennyiségű anyagot elhelyezhessenek. A vár körülzárása előtt a fálvakból odarendelt szekereken el lehetett volna szállítani a bontási anyagot, de azt is elmulasztották. Batthyány már február 1-jén kénytelen jelenteni, hogy a házak a bombázást nem állják ki, a vár feladásáért kezdettől igen aktívan tevékenykedő Glavas István őrnagy pedig úgy jellemezte a helyzetet, hogy „*tökéletes ostromlás esetén az egész vár felgyújtható*”. A fővár kis belterülete arra sem adott lehetőséget, hogy a takarmányt elhelyezzék. A nagy mennyiségű széna, szalma a vár sáncaiban volt felhalmozva, amelyet nagyon könnyen felgyújthatott az ellenség tüzésége.

Batthyány a várerődítéshez nem értett, Földváry Lajosnak minden idejét és erejét a csapatok szervezése kötötte le, a védelmi intézkedések egyébként is a várparancsnok hatáskörébe tartoztak. A felelősség Edert terheli, aki azzal érvelt, hogy őt Hadügyminisztérium nem hatalmazta fel arra, hogy a vár erősítésére komolyabb

⁶⁵ 41. zászlóaljról: Földváry: Általános vallomás. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; Haditanács jegyzőkönyve: uo. 8. kútfő, 7. tétel; Legénység elhelyezése: Batthyány Kossuthnak, 1849. február 1. OL H 2. OHB 1518.; Földváry: Általános vallomás. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; *Alföldi Hírlap*, 1849. március 18. 23. sz. 85. o.; Kimutatás a betegek számáról: Eszéki dandárparancsnokság. 1849. február 3. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 10. tétel; Glavas a ténylegesen betegek számát 500-ra becsüli, de szerinte ehhez járult még az igen sok gyengélkedő és betegséget színlelő. Haditanács jegyzőkönyve, uo. 8. kútfő, 10. tétel; Fekete nyilatkozatára Golubics utal vallomásában, uo. 8. kútfő, 4. tétel.

összegeket költsön. Valószínű azonban, hogy nem is állt szándékában. Amikor a kormánybiztos felhívta a figyelmét a háztetők leszedésére, azt egyszerűen szükségtelennek ítélte.⁶⁶ Még érthetlenebbnek tűnik, hogy az ostromzár létrejötte után is alig történt intézkedés. A tisztek Batthyányhoz intézett figyelmeztetési nyomán a falakon kijavították a kisebb hibákat, elrendelték a fák kivágását is, de ehhez csak az ácsokat rendelték ki, akiket az ellenség élénk tüzeléssel fogadott, így csupán a legközelebbi épületeket rombolták le, a szélső fákat vágták ki.⁶⁷ Ez azonban nem sokat javított a várbeliek kedvezőtlen helyzetén. Eder és Glavas tudatosan szabotálták a szükséges intézkedéseket, hogy a magyar kormányval rokonszenvező és védekezni akaró tisztek is kilátástalan helyzetbe kerüljenek.

Batthyány Kázmér távozása a várból

A vár sorsában döntő fordulatot jelentett Batthyány Kázmér távozása. A tisztikar egy része a várat az osztrákok kezére akarta játszani, ehhez mindenképpen el kellett távolítaniuk Batthyányt, hiszen Kossuth meghatalmazása alapján – mint tejhatalmú kormánybiztos – a vár vezetésének hierarchiájában Eder felett állt, és elszántságában senki sem kételkedett. A külvárosok elfoglalása után – a hadi szokások íratlan szabályai szerint – állandó haditanács, hadi bizottmány alakult, amelyet Eder Batthyány tudta nélkül alakított meg. Ennek a tanácsnak az elnöki tiszte is a kormánybiztosot illette volna, de Batthyány – nem elég óvatosan és megfontoltan – bízott a szervezet hatékonyságában és célszerűségében. A tanácskozásokon és üléseken nem vett részt. A haditanács így alkalmas fórummá vált arra, hogy Glavas és Eder az ingadozó tiszteket a maga oldalára állítsa, s Batthyányt szinte puccsszerűen a várból való távozásra bírja.

Február 4-én 11 órára haditanácsot hirdettek meg, amire a kormánybiztos is meghívták. Batthyány már tudta a tanácskozás témáját és célját, mert Glavas egy előzetes megbeszélésen a várból való távozásának szükségességét és előnyeit fejtegette.⁶⁸

A haditanács az árulásra készülő tisztek számára kedvező eredménnyel zárult. A vár külső segítség nélkül nem tartható – fejtegették Batthyánynak – az utóbbi napokban több futárt küldtek, de azok nem tértek vissza, sőt két hete egy sem érkezett vissza a várba,

⁶⁶ Földváry: Jegyzőkönyv. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 8. tétel; Glavas beszéde a haditanácson, uo. 8. kútfő, 10. tétel; Batthyány Kossuthnak, 1849. február 1. OL H 2. OHB 1518.; Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; A vár védelmében elmulasztott intézkedések okait legteljesebben Eder foglalja össze a február 11-i, esti haditanácson. Csolnoky vallomása. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 5. tétel; A kormányt teszi felelőssé, mert nem küldött megfelelő számú és képzettségű erősítési tiszteket *Szi-lágyi*: i. m. 146. o.; *Várad*: i. m. II. k. 693.; Eder felelősségét emeli ki *Vörös*: i. m. 37. o. Még azzal is megvádolja a várparancsokat, hogy ismertette az ellenséggel a vár gyenge pontjait. Ugyanezt állítja *Szűts*: i. m. 42. o.

⁶⁷ Golubics vallomása: OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 4. tétel; Csolnoky vallomása: uo. 8. kútfő, 5. tétel; A tisztikar nagy része értetlenséggel fogadta, hogy a vár hatékony védelmére szinte semmilyen intézkedés nem történt. Tiszti nyilatkozatok, uo. 8. kútfő, 4. tétel; Glavas életrajzi adatai: *Bona*: Tábornokok 160. o.

⁶⁸ A haditanács megalakulása: Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; Glavas és Batthyány előzetes megbeszélése: Földváry: Jegyzőkönyv, uo. 8. kútfő, 8. tétel; *Füzes*: Batthyány 126. o.; *Thim*: Délmagyarország 223. o.; Eder szerepét emeli ki *Gelich*: i. m. II. k. 334. o.; *Sisič*: i. m. 108. o.; Földváry ezen az előzetes megbeszélésen nem vett részt, de a haditanácson aktívan közreműködött.

biztos hír sem jött az országos hadi helyzetről és eseményekről. Az viszont bizonyos, hogy az ellenség megszállta Somogy, Baranya és Zala megyét és a még Bellye felé vezető szabad utat is hamarosan elzárja. Ezért a haditanács megbízta a kormánybiztost, akinek a legnagyobb befolyása lehet a dunántúli megyék alispánjaira, a kormányra, illetve más hadtestparancsnokokra is, hogy „*minél előbb vagy röktön*” keljen át a Dunán, és a kormánytól a már sokszor, de hiába sürgetett „*várban kívánható kellékeket... szerezzé meg*”. Legfontosabb feladata, hogy felmentő sereggel térjen vissza, ha lehetséges, akkor a Bácskába indult Nemegyei-sereggel; amennyiben a hadi helyzet alakulása miatt erre nincsen mód, Debrecenben a kormánytól kérjen sürgős segítséget.

A tervvel kapcsolatban Batthyánynak komoly aggályai voltak. Tartott attól, hogy távozása az újonc csapatokat végképp demoralizálja. Megígérték tehát neki, hogy a csapatokat kellően felvilágosítják, a segítség reménye inkább lelkesíteni fogja őket. Az sem látszott valószínűnek, hogy Bácskában valóban tud sereget szervezni, a gyakorlat pedig arra utalt, hogy Debrecenbe küldött futárai sok esetben csak két hét múlva tértek vissza. A vészhelyzetre való tekintettel Kossuth és az OHB minden valószínűség szerint gyorsan intézkedik majd, de a csapatok szervezése sok időt vesz igénybe. Arra is számíthatnia kellett, hogy a vár teljes körülzárása esetén személyesen nem tud visszatérni, talán még hírt sem tud küldeni. Ezért olyan határozat született, hogy három hétig a vár feladásáról „*szó semmi esetre sem lesz*”⁶⁹

Batthyány a tisztikar számára mégis fenntartotta a kapituláció lehetőségét. Amennyiben az ellenség teljes erővel ostromolna, széles réseket lőne a falakon és a védőrségnek „*szelleménél fogva parlamentírozáshoz*” kellene folyamodnia, a várat úgynevezett becsületes kapitulációval (Ehrenvolle Capitulation) feladhatják. Ezt a gondolatot már február 1-jei Kossuthoz intézett levelében felvetette, mely szerint ha a vár nem tartható, legalább a legénységet mentsék meg a hazának. A becsületes kapituláció tehát az ő értelmezésében azt jelentette, hogy a védőrség a teljes tisztikarral fegyveresen kivonul a várból, és így az ország védelmében továbbra is részt vehet. Ennek feltételül azt szabta, hogy a várparancsnokság fegyverszünetet köt, ami biztosítja ahhoz az időt, hogy a magyar kormány a várból futár által küldött kapitulációs okmányt ratifikálja. A Trebersburg által küldött felszólítást a haditanács rendelkezésére bocsátotta, majd pedig déli két órakor feleségével együtt elhagyta az eszéki várat.⁷⁰

⁶⁹ Haditanács határozata: Földváry: Általános vallomás. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; Baranyai-eszéki események. MTA Kézirattár. Történelem. 2. r. 357/2.; A vár feladását vizsgáló bíróság, a Vegyes Bizottmány június 5-én nyújtotta be összefoglaló jelentését az Igazságügyminisztériumnak, amelyben összefoglalta a vár feladásának legfontosabb mozzanatait (a továbbiakban: Vegyes Bizottmány jelentése), uo. 5. kútfő, 2676.; Batthyány Perényinek, 1849. május 29., uo. 8. kútfő, 6. tétel; *Füzes*: Batthyány. 120. o.; *ud.*: Baranya és Verőce 190. o.; Földváry tagadta, hogy a haditanácson döntés született volna arról, hogy a várat három hétig semmiképpen nem adják fel. Azt azonban lehetségesnek tartotta, hogy Batthyány és Eder között született ilyen megállapodás. Földváry: Jegyzőkönyv. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 8. tétel.

⁷⁰ Batthyány a becsületes kapitulációról Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; Batthyány Kossuthnak, 1849. február 1. OL H 2. OHB 1518.; Távozása: *Füzes*: Batthyány 126. o.; *Sisic*: i. m. 108. o.; *Kopasz*: i. m. 83. o.; Téves időpontot közöl *Thim*: Délmagyarország. 223. o.; *Helfert*: i. m. II. k., 313. o.; *Rat Hrvata* 134. o.

Négy óraker elérte Bellyét, onnan Hercegszöllös irányába folytatta útját, majd az éjszaka folyamán Batinánál átkelt a Dunán Bács megyébe. A délvidéki helyzet azonban nem tette lehetővé, hogy Batthyány ott jelentős segítséghez jusson. Maga Földváry is abban reménykedett, hogy Nemegyei haderejével napokon belül Eszék alá érhet a felmentő sereg, de annak megakadályozására már az osztrákok megelőző intézkedéseket tettek. Dietrich vezérőrnagy nem tartotta valószínűnek, hogy Nemegyei ismét átkelne a Dunán, ennek ellenére szükségesnek tartotta, hogy Kaminski főhadnagy a rendelkezésre álló csapatokkal február 7-én kora reggel Bólyon át Apatinig nyomuljon előre, hogy minden magyar átkelési kísérletet megakadályozzon.⁷¹

Batthyány Debrecenbe távozott, ahova 3 nap alatt meg is érkezett. A kormány sietve intézkedett, több tisztet kineveztek, s határozat született arról, hogy jelentős sereg vonul az eszéki várba. Batthyányt a délvidék teljhatalmú biztosává nevezték ki, és azzal is megbízták, hogy Eszék felmentéséhez szükséges sereget is megszervezze, egyben kinevezték a csapatok főparancsnokának.⁷²

Batthyány Kázmér jóhiszeműen cselekedett. De joggal tehető fel a kérdés: helyes volt-e elhagynia ostrom idején a várat?⁷³ Különösen olyan körülmények között, amikor a hírek szerint 20 000 fős ellenséges sereg fogja körül és szervezi a vár lövetését, az őrség tisztikarának egy része megbízhatatlan, s feltételezhető, hogy a vár átadásán fáradoznak! A kormánybiztos döntését csak az magyarázza, hogy meg volt győződve, csakis személyes tekintélyével éri el a bácskai hadtestparancsnokok, vagy a kormány sürgős intézkedését és felmentő sereg rendelkezésre bocsátását. Januárban több futárt küldtek már Debrecenbe, elsőként Golubics Alajos századost, ezt követte Horvát hadnagy, Pirmitzer pesti kereskedő egy eszéki polgárral, pénzkérelemmel, Mandl Mihály százados, Peszkár főhadnagy. Ezek közül csak Golubics tért vissza, több mint két hét

⁷¹ Batthyány átkelése a Dunán: Sebottendorf a Pécsi parancsnokságnak, Dietrich Nugentnek, 1849. február 6. KA AFA Nugent Corps 2/29/c., 2/29/b.; Winterfeldzug 233. o.; Földváry a segítségéről: OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 8. tétel; Az osztrák intézkedések Nemegyei visszatérésének meggátolására: Dietrich Nugentnek, 1849. február 6. KA AFA Nugent Corps 2/29/b.; Dietrich Windisch-Grätznek, 1849. február 6. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 12/297.; Nugent Dietrichnek, 1849. február 6., uo. 12/313.; Nugent Windisch-Grätznek, 1849. február 8., uo. 12/465.

⁷² Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; *Kopasz*: i. m. 83. o.; *Füzes*: Batthyány 126–127. o.; Kinevezése: Kossuth a déli megyék, városok, kerületek népéhez, 1849. február 12. KLÖM XIV. k. 411–412. o.; Batthyáynak küldött változat: OL R 5. Batthyány Kázmér iratai. 1. tétel, 12.

⁷³ Batthyány távozását a kortársak és az utókor nem egységesen ítélte meg. Az egyik álláspont szerint maga a kormány határozott arról, hogy utazzon Debrecenbe, illetve más fontos feladatot szánt neki a Délvidéken kialakult válságos helyzet miatt. *Vörös*: i. m. 37. o.; *Szűts*: i. m. 42. o.; *Várad*: i. m. II. k. 693. o.; *Horváth*: i. m. II. k. 284. o.; *Kosanovics*: i. m. 163. o.; *Sisič*: i. m. 108. o.; Menekülésnek tünteti fel: Dietrich Nugentnek, KA AFA Nugent Corps 1849. február 6. 2/29/a.; Winterfeldzug 233. o.; *Szilágyi*: i. m. 308. o.; *Arthur Frey*: Ludwig Kossuth und Ungarns neueste Geschichte. Mannheim, 1849. II. k. 234. o.; *Szeremlei*: i. m. II. k. 36. o.; Urbán Aladár arra utal, hogy még Kossuthot is váratlanul érte hirtelen távozása. i. m. 26. o.; Irányi Dániel értetlenül fogadta, hogy a felelős kormánybiztos futári szolgálatot látott el, véleménye szerint Batthyányt felelősségre kellett volna vonni megdondatlanságáért és erélytelenségéért. *Irányi Dániel–Charles Louis Chassin*: A magyar forradalom politikai története 1847–49. Budapest, 1989. II. k. 122. o.; Hasonlóan vélekedik *Szűts*: i. m. 43. o.; Dessewffy katonai szempontok alapján helyeselte Batthyány távozását. „Jól is történt, mert egy kormánybiztos ha nem katona, itt a falakon belül úgy sem működhetnék ha egyéb utai elzárva, míg az ellenség háta megett a szabadban sokkal üdvösebb intézkedéseket tehet, mert ott széles tere van.” 1849. február 5. Napló OSZK Kézirattár Quart. Hung. 4111. IV.

múlva – üres kézzel. Batthyány tapasztalatból tudta, hogy a küldöncök az amúgy is hosszú út után Kossuth és az OHB elfoglaltsága miatt „sokáig kénytelenek vesztegelni”.⁷⁴ Bizott személyes közbejárásának eredményességében, arról ő is meg volt győződve, hogy külső segítség nélkül a vár nem tartható.

Bizonyosan nem hagyta volna el a várat, ha az őrség katonai vezetőiben nem bízik. Rácز Sándor őrnagyot – emberi gyengeségeinek elismerése mellett – jó katonának, lelkes és kitűnő parancsnoknak tartotta. A 9. honvéd zászlóalj ideiglenes parancsnokaként Fehértemplomnál és más, rációk elleni ütközetekben is kitüntette magát, a 36. zászlóalj parancsnokaként töretlen energiával szervezte és képezte csapatait. Bevezette az osztrák hadsereg kemény fegyelmi rendszerét, a Hadügyminisztérium Igazságügyi osztályának parancsnoksága azonban közbeavatkozott, hogy irreális büntetéseit mérsékelje. A 36. zászlóalj az eszéki várőrségen belül mintazászlóaljává vált. Innen irányítottak át katonákat betanításra a tüzérséghez és a tolnai lovassághoz is. „*Sajátszerű* – írta a Ráczot nem kedvelő Csolnoky – *hogy őrnagyunk... a betanított legénység nagy részét folytonosan helyettes újonckéri kicserélgette*”. Az Eszék környékén zajló csatározásokban is kitüntette magát. Batthyány őt javasolta az OHB által létrehozott díszkereszt-kitüntetésre, a dandárparancsnok pedig már 1848 december végén javasolta alezredessé való kinevezését, javaslatát 1849. január 22-én a kormánybiztos külön ajánlásával megismételte.⁷⁵ A dandárparancsok is minden gyanú felett állt. Szüntelen rendelkezéseivel próbálta a várőrséget ütőképesebbé tenni. Az altiszteknek – a legénység kiképzése és irányítása érdekében – kétnaponta tartott eligazítást, állandó elméleti és gyakorlati kiképzést rendelt el, részletesen szabályozta a szolgálatot, és azt nap mint nap személyesen ellenőrizte. Riadókkal gyakoroltatta a csapatokat, a legénység fegyelmi vétségeiért (őrszolgálati mulasztás, riadóról való elkésés, fegyver és ruházat állapota stb.) nemcsak a katonákat, hanem a tiszteket is felelőssé tette. A várparancsnok, Eder Friedrich megbízhatóságában sem kételkedett Batthyány, Földváry maga is tisztelte a vezérőrnagyot jelleme és parancsnoki képességei miatt. Batthyány minden jószándéka ellenére hibát követett el, amikor a kapituláció lehetőségének bármilyen formáját fenntartotta. A vár feladását tárgyaló haditanácsokon az általa felvetett becsületes kapituláció és fegyverszünetkötés fogalmát használták fel arra, hogy az ingadozó tiszteket meggyőzzék, a tisztek ellenvetéseit leszereljék.

⁷⁴ A követelekről: Földváry: Jegyzőkönyv. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 8. tétel; A bizonytalan viszonyokat jól jellemzi, hogy Kossuth január 9-i levele 2 hét múlva ért Eszékre. Batthyány az utolsónak elküldött futárral egyidőben érkezett Debrecenbe. Batthyány Perényinek, 1849. május 29., uo. 8. kútfő, 6. tétel.

⁷⁵ Batthyány Ráczról: - - Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; Büntetési rendszerére: A 36. zászlóalj büntetési jegyzőkönyve, Hadügyminisztérium Igazságügyi osztályának véleménye: OL H 75. HM 1849. 1213.; Túlkapásairól: Csolnoky vallomása: OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 5. tétel; Földváry arról tudósít, hogy még tizedelést is akart alkalmazni, és egy polgárt felakasztatott. Földváry: Jegyzőkönyv. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 8. tétel; Felterjesztés a kitüntetésre: Batthyány Kossuthnak, 1848. december 30. OL H 75. HM 1849. 116.; Előléptetési javaslat: Földváry Kossuthnak, 1849. január 22. OL H 75. HM 2181. Kossuth helyeselte az előléptetést, de kinevezésére Eszék gyors feladása miatt nem került sor.

Trebersburg megadásra felszólító okmányának átadása kétértelmű helyzetet teremtett. A várórség vezetői úgy értelmezték, hogy a vár feladását maga Batthyány sem ellenzi. Földváry azzal védekezett, ha a kormánybiztos lehetetlennek tartotta volna a megadást, nem hagyta volna ott a felszólítást, sőt egyenesen széttépte volna Trebersburg levelét. Batthyáynak magának is lehettek rossz érzései, mert távozásának okairól, a haditanács döntéséről írásbeli bizonylatot kért, amit magával vitt. A dandárparancsnok sem bízott sikeres visszatérésében, mert személyes „*ereklyéit*” Batthyáynéra bízta, hogy ne jussanak a szerbek kezére.⁷⁶

⁷⁶ Földváry tevékenysége: Eszéki dandárparancsnokság. Parancskönyv. 1849. január 12–20. HL Filmtár 206.d.; Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel; Földváry Ederről, Trebersburg felszólításáról: Földváry: Jegyzőkönyv, uo. 8. kútfő, 8. tétel.

Az ostromelőkészületek

A kormánybiztos nem mérte fel igazán távozásának hatását. A magyar várórség és tisztikar idegenkedett a német származású várparancsnoktól. Batthyány is elismerte, hogy Földváry, minden erőfeszítése ellenére, „*a katonaságnak sem bizalmát, sem rokonszenvét nem tudta elnyerni*”. Ő maga azonban nagy tekintélynek örvendett. A legénység toborzási területe azokban a megyékben volt, ahol ő töltötte be a kormánybiztosi tisztet, a tisztek gyakran egyenesen hozzá fordultak, és sokszor a dandárparancsnok elképzeléseivel ellentétes határozatok születtek.⁷⁷ Közismert volt az is, hogy a harctéri kudarcokért, a katonaság képzetlenségéért a tiszteket tette felelőssé.

Távozása az egész várórséget lehangolta. Földváry az egész tisztikar előtt ismertette távozásának okait és azt is hangsúlyozta, hogy nagyon nehezen lehetett meggyőzni: a haditanács kérésére, sőt „*kényszerítésére*” távozott. Az érvelés nem lehetett elég meggyőző, mert Földváry buzdító beszédet intézett a tisztikarhoz, melyben azt fejtegette, hogy a vár mindennel el van látva fél évre, 6 hónapig tudják tartani a 40 000 fős ellenség ellen. Ugyanakkor utalt arra is, hogy Batthyány a vár védelmében nem nélkülözhetetlen, „*mert Eder tábornokban oly hazafit bírnak, kihez hasonlót igen, de különbet találni nem lehet*”. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a katonaság első kötelessége a vak engedelmesség és parancsnokság iránti bizalom. A tisztikar jó hangulatát azzal is növelni kívánta, hogy január 30-a óta megszapordtak az előléptetések, amihez – a kialakult helyzetben – nem is kért hozzájárulást, hanem önhatalmúlag cselekedett. Február 6-án pedig azokat, akik „*lehangoló beszédeket*” tartanak, rögtönítélő bírósággal fenyegette meg, s elrendelte, hogy ezt a parancsot három egymást követő napon hirdessék ki.⁷⁸

Batthyány Kázmér az utolsó pillanatban hagyta el a várat. A Nemegyei-sereggel való összeköttetés céljából Batinánál állomásozó baranyai és tolnai nemzetőrök távozása után engedély nélkül letették a fegyvert és elhagyták állásaikat, a Dárdánál és Bellyénél állomásozó baranyai nemzetőrök pedig engedély nélkül hazatértek. Bellyén– és így az egész megyében – már csak egy század maradt, Hermann Henrik százados vezetése alatt.⁷⁹

A minden ellenőrzéstől megszabadult parancsnok, Eder, gondoskodott róla, hogy az ellenség ostromelőkészületeit semmi se zavarja meg. Február 5-én általános lövetési tilalomról rendelkezett – az ágyúkból még a töltéseket is eltávolították. A kartácsot engedélyezte csupán, de csak abban az esetben, ha az ellenség „*nagy tömegben*” indul rohamra.⁸⁰ Kellő indoklásul sem a lőszerhiány, sem a tüzérek képzetlensége nem szolgálhatott.

A külvilágtól elzárt várnak hosszabb ostromra kellett berendezkednie, ezért kívánatos

⁷⁷ Batthyány Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 6. tétel.

⁷⁸ Vegyes Bizottmány jelentése. OL H 72. IM Á. ü. o. 5. kútfő, 2676.; Földváry: Jegyzőkönyv, uo. 8. kútfő, 8. tétel; Február 6-i rendelete: Eszéki dandárparancsnokság. Parancskönyv. HL Filmtár 206.d.

⁷⁹ Batinai nemzetőrök: Földváry: Általános vallomás. OL H 72. IM. Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; Bellyei és dárdai nemzetőrök: Sebottendorf a Pécsi parancsnokságnak, 1849. február 6. KA AFA Nugent Corps 2/29/c.; Hermann életrajzi adatai: *Bona*: Kossuth kapitányai 259. o.

⁸⁰ Uo.

volt a löszermennyiséget 6 000 mázsára növelni. A külvárosok elfoglalása után Batthyány szinte naponta (január 29., 30., február 1.) küldte segélykérő leveleit „*néhány ezer*” mázsa lőporért. Tartani lehetett attól is, hogy az ostromgyűrű gyors bezárulása elvágja a segély útját, ezért gróf Hadik Gusztáv 4. hadmegyei, szegedi parancsnoktól kérte, hogy ami nélkülözhető löszer Szegeden található, azt sürgősen küldje Eszékre. A magyar kormány érdemben nem intézkedett, Hadik pedig február 3-án azt közölte, hogy nehéz ágyúkhöz való löszerrel egyáltalán nem rendelkezik. Tüzérekben is nagy hiány volt. Neubauer József kimutatása szerint 2 582 fős kezelőszemélyzetre lett volna szükség (ha a megfelelő számú ágyúkkal rendelkezik), ám decemberben a várban mindössze 123 tüzér volt. Ezt a számot január folyamán 282-ra növelték. Tüzér törzstiszt egy sem volt, a 24 főtiszt helyett is csak 9 szolgált, a nehéztüzérséget kezelni tudó személyzettel a vár egyáltalán nem rendelkezett. A meglévő állomány teljes képzetlenségéről tett tanúbizonyságot a csepini csatában, illetve a külvárosok bombázásakor is.⁸¹ Ezért mind Batthyány, mind Mészáros Lázár a katonai vezetést hibáztatta. Mindez azonban nem magyarázza azt, hogy még kísérletet sem tettek az ellenség ütegállásai kiépítésének megakadályozására, vagy legalább hátráltatására. A várórség magyar tisztikarában ez nagy felháborodást váltott ki, miután Földváry beszédében pontosan az ellenkezőjét állította. Eder intézkedésében sokkal inkább a vár védelmének szabotálását kell látnunk. Az osztrák előkészületeket semmi sem zavarta.

Windisch-Grätz a külvárosok gyors bevétele után Eszék várának hasonlóan gyors elfoglalását remélte. Megítélése szerint újabb ellenséges haderő megjelenésével a térségben nem kellett számolni. Trebersburg erejét elegendőnek vélte ahhoz, hogy a Dráva bal partján az ostromgyűrűt teljesen bezárja a vár körül. Trebersburg jelentései ezt nem igazolták. Gyalogos csapatainak kiképzettsége, felszereltsége gyenge volt, tüzérséggel alig rendelkezett, a lovasság hiánya pedig csak annyit tett lehetővé, hogy a Dráva jobb partján zárja szorosra az ostromgyűrűt. Nugent két század lovassággal és három üteggel együtt a rendelkezésére álló gyalogság egy részét az ostromló csapatok segítségére küldte. Erre a gyors és főként demonstratív felvonulásra annál is inkább szükség volt, mert a jelentések arról számoltak be, hogy a várban egy „*jelentős párt*” a reguláris császári katonaságnak hajlandó átadni a várat, „*a paraszt ruhás határőrökkel*” azonban nem tárgyal.⁸²

⁸¹ Batthyány Kossuthnak, 1849. január 29., 30., február 1., 2. OL H 2. OHB 1518., 1505., 1573., 1583.; Batthyány Hadiknak, 1849. január 30.; Hadik Batthyánynak, 1849. február 3. OL H 2. OHB 1588.; Baranyai-eszéki események. MTA Kézirattár. Történelem. 2. r. 357/2.; A kormány elegendőnek vélte a várban felhalmozott készleteket. Mészáros Lázár szerint a 2400 mázsa lőpor elegendő ahhoz, hogy 500 ágyúból napi 5 órán át 133 napig bombázzák az ellenség állásait. *Közlöny*, 1849. február 28. 40.sz. 138. o. Közli: *Pap*: A parlament Debrecenben. I. k. 128. o.; Kimutatás a tüzérekéről: Eszéki várparancsnokság. 1848. december 25. OL H 75. HM 12932. 1849. január 27. OL H 2. OHB 1583.

⁸² Windisch-Grätz Nugentnek, 1849. február 2., 5. KA AFA Nugent Corps 2/21., 39.; HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 12/226.; Nugent Windisch-Grätznek, uo. 12/222.; Február elején téves hírek érkeztek arról, hogy Nemegeyi seregét Bezdán és Zombor között a szerbek megsemmisítették. Nugent Windisch-Grätznek, 1849. február 5. KA AFA Nugent Corps 2/21., 2/44.; Dietrich Nugentnek, 1849. február 6., uo. 2/29/a.; *Figyelmező*, 1849. február 17. 24.sz. 93. o.; A hírt még ugyanezen a napon cáfolja: Dietrich a grazi főhadparancsnokságnak, KA AFA Nugent Corps 2/29/b.; Dietrich Windisch-Grätznek, HL 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 12/297.; Trebersburg a várat átadni készülő csoportról: - - Dahlennek, 1849. február 4. HL Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram.; *Szüts*: i. m. 41–42. o.; *Horváth*: i. m. II. k. 285. o.; *Blasek*: i. m. I. Theil. 2. Abschnitt. 346. o.; *Emanuel Krttschek*: i. m. 346. o.; *Szeremlei*: i. m. II. k. 36. o.; *Rüstow*: i. m. I. k. 236. o.; Winterfeldzug 233. o.

Nugent a gyors siker érdekében Johann Dreihann von Sulzberg ezredes csapatait Baranyavárról Bellyére és Dárdára rendelte, s ezzel bezárult a gyűri Eszék körül. További segítséget azonban már nem tudott nyújtani az ostromló seregeknek. Windisch-Grätz már január 28-án jelezte, hogy Dietrich egységeire továbbra is igényt tart, február elejétől pedig különösen, mivel Debrecen megtámadását tervezte, ám tartott attól, hogy a Szegegnél állomásozó magyar csapatok Pest irányába előre törnek. Felszólította Nugentet, hogy Dietrich tábornok vonuljon Tolnára, ahonnan, a Dunán átkelve, a Hajós – Félegyháza vonalon elzárhatja a magyarok útját. Nugent alkalmatlannak ítélte ugyan seregét ilyen komoly hadműveletre, de biztosította főparancsnokot, hogy február 16-án 3 000 gyalogos és 400 lovas érkezik Szekszárdra. Az is nehezítette helyzetét, hogy nagy területet tartott megszállva, serege szétaprózódott. Körmend, Zalaegerszeg, Veszprém és Kanizsa irányába mindössze 1 600 gyalogos, 120 lovas biztosította az összeköttetést. Pécs és Baranya megszállása, a dunai átkelőhelyek őrzése 1 200 gyalogost és 400 lovas igényelt. Eszéknél állomásozott a tüzérsége nagy része és egy utászszázad, 200 lovas a Dráva jobb partján segítette az ostromló sereget, 1 000 gyalogos és 120 lovas a bal parton zárta el a várórség útját. Végül a Verőcén állomásozó Philipp von Reiche ezredes kapott parancsot, hogy vonuljon a vár alá. Dahlen három századnyi segítséget küldött az ezredesnek és a 6. varasd–szentgyörgyi határőrezred csapatait is Verőcére irányította. További erőátcsoportosítással Reiche seregét tizenhat századra kívánta növelni. Nugent egyidejűleg a tüzérségi erősítés demonstratív, gyors felvonultatását készítette elő az ingadozó várórség befolyásolására. Egyben megtette az intézkedéseket annak érdekében is, hogy a vár átütő erejű lövetéséhez megfelelő nehéztüzérség álljon rendelkezésre.

Február 4-én Szigetvárról Valpóra, Grazból pedig Eszékre rendelt egy-egy 12 fontos félüteget, Pécsről egy 6 fontos üteget indított útnak. Dahlen, Trebersburg mozsarakat sürgető kérésére, már január 31-én Eszékre irányította a varasdi Dráva-hidat őrző négy 10 fontos tarackot, a rossz útviszonyok miatt azonban megérkezésükre csak február 9-én lehetett számítani. Nugent hadtestének tüzérségi utánpótlását is Verőcére csoportosította, hogy onnan, szükség esetén, gyorsan és megfelelő mennyiségű lőszer lehessen Trebersburg csapatainak szállítani. Ez nem volt elegendő a vár sikeres lövetéséhez, de a hadtestparancsnok szándéka szerint kellőképpen figyelmeztethette a várórséget arra, hogy „*hosszabb ellenállás esetén mire számíthat*”.⁸³

Megkezdődött a szükséges nehéztüzérség vár alá csoportosítása is. A szlavóniai bródi vár megfelelő és nélkülözhető nehézágyúkkal rendelkezett. Trebersburg közvetlen kérésére február 5-én és 7-én hat 30 fontos és két 10 fontos mozsár indult Eszékre 18 tüzér kíséretében. Február 8-án Nugent új erősítést kért a várparancsnoktól, hat 18

⁸³ Dreyhannról: Nugent Dietrichnek, Dietrich Windisch-Grätznek, 1849. február 6. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 12/313., 12/297.; *Figyelmező*, 1849. február 17. 24.sz. 93. o.; Dietrichről: Windisch-Grätz Nugentnek, 1849. január 28., február 5. HL Az 1848–49. évi forradalom szabadságharc iratai. 11/28., 12/26.; Nugent Windisch-Grätznek, 1849. február 8., uo. 12/465.; Windisch-Grätz Nugentnek, 1849. február 11., uo. 13/172.; Rat Hrvata 136. o.; Reiche serege: Dahlen Windisch-Grätznek, 1849. február 5. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 12/157.; Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram. Dahlen Reichenek, 1849. február 5., uo.; Dahlen Windisch-Grätznek, 1849. február 8., uo.; Nugent a tüzérségi erősítésről: - - Trebersburgnak, 1849. február 4. KA AFA Nugent Corps 2/20.; Nugent Dahlennek, uo. 2/6/a.; Dahlen intézkedése: Trebersburg Dahlennek, 1849. január 28. HL Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram. Dahlen Benkónak. 1849. január 31., uo.; Dahlen Jellačićnak, Trebersburgnak, 1849. február 6., 8., uo.

fontos ágyút, 200 lövésnyi munícióval, továbbá a két 10 fontos és a kilenc 30 fontos mozsárhoz egyenként 150 bombát. Az ütegek kiszolgálására a 4. tüzérezred Bródban állomásozó valamennyi tüzértisztjének és tüzérének a szolgálatára is igényt tartott. A kiszolgáló személyzet létszámát a Grazból Varasdra érkezett 6 fontos üteg után küldött 15 tüzér Eszékre rendelésével is növelte. Február 9-én Varasdról Widatkovič alhadnagy parancsnoksága alatt négy 10 fontos mozsár indult Eszékre. Dahlen a Károlyvárosba irányított négy 7 fontos tarackot is Trebersburg rendelkezésére bocsátotta. A vár lövetésében a legnagyobb segítséget a nagy kaliberű mozsarak jelentették. Nugent kérésére a grazi főhadparancsnokság három 30 fontos és két 60 fontos bombavető mozsárát is előkészítették szállításra egyenként 80 bombával és részben vasúton, részben fogatokon Varasdon keresztül Eszékre irányították. Mamula mérnök ezredes és Sinn von Brod mérnök százados vezetésével – a várbeliek teljes tétlensége mellett – gyors ütemben haladt a tarack-, mozsár- és ágyúütegek állásainak kiépítése.⁸⁴

A komollyá váló ostromelőkészületek a külvilágtól elzárt várban a legénység fegyelmének bomlásához vezettek. Földváry külön felhívta az őrparancsnokok figyelmét, hogy „*erkölcsi oktatások által*” javítsák a legénység szellemét, ingyen hús és bor osztását is elrendelte – eredménytelenül. A katonák körében nőtt a szolgálati és egyéb fegyelemsértés (elalvás az őrhelyen, őrhelyek elhagyása, felvezetés közben szökések, fegyveres eltávozás, állami fegyver és ruha eladása), illetve a szökések száma. Ezt ténylegesen az sem tudta befolyásolni, hogy a dandárparancsnok ezekre az esetekre rögtönítélő bírósági eljárást helyezett kilátásba.⁸⁵ Még csábítóbb volt, hogy a szökevényeknek katonai szolgálatuk miatt az osztrákok részéről semmilyen retorziótól nem kellett tartaniuk.

Nugent 1849. február 4-én felszólította a somogyi, baranyai és tolnai alispánt, hogy a honvédek, akik „*fenyegetés és kényszer hatására léptek a rebellisek soraiba*”, tulajdonukat hiánytalanul kapják vissza és eredeti mesterségüket szabadon gyakorolhassák. Nugent rendelete – ami általános amnesztia meghirdetésével ért fel – hamar a várbeliek tudomására jutott. A honvédek rokonai – anyák, feleségek, testvérek – maguk vitték el a kedvező hírt, s egyenesen hazatérésre bíztatták az újoncokat. Ezt annál is könnyebben megtehették, mivel a várkapukon – az ostrom ellenére – csaknem szabadon ki-be járhattak. Hiába hívta fel Batthyány korábban Eder figyelmét, hogy intézkedjék, az örök csak azt bocsássák be a kapun, aki bizonyítani tudja: „*élelmet hoz vagy fontos dolga van*”. Földváry – aki meglepődve tapasztalta, hogy amikor civil ruhában a várba érkezett, a kapunál nem tartóztatták fel – megtette a szükséges lépéseket a várkapuk szigorú őrizetére, ám csekély eredménnyel. Február 6-án megparancsolta,

⁸⁴ Bródi várparancsnokság a Szlavóniai főhadparancsnokságnak, 1849. február 8. HL Abszolutizmuskori iratok. II. Acten des General-Commando Agram. Nugent a bródi várparancsnokságnak, 1849. február 8. KA AFA Nugent Corps 2/40.; Kimutatás a bródi várból szállított tüzérségi erősítésről: Josef Maricevič a valpói hadtestparancsnokságnak, 1849. február 13., uo. 2/86/a.; Varasdi segítség: Nugent Dahlennek, uo. 2/41.; Dahlen Nugentnek, uo. 2/61/b.; DahlenTrebersburgnak, 1849. február 8. HL Abszolutizmuskori iratok. II Acten des General-Commando Agram. Dahlen Nugentnek. 1849. február 11., uo.; A grazi erősítés: Nugent a grazi főhadparancsnokságnak, 1849. február 7. KA AFA Nugent Corps 2/32., 35.; Mamuláról: *Blasek*: I. Theil. 2. Abschnitt, i. m. 347. o.

⁸⁵ A legénységről: Földváry: Jegyzőkönyv. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; Glavas beszéde a haditanácson: uo. 8. kútfő, 10. tétel; Földváry intézkedései: Eszéki dandárparancsnokság. Parancskönyv. HL Filmtár 206. d.

hogy a postai küldöncöket és futárokat kivéve a külső kapunál szolgálatot teljesítő altiszt mindenkitől vegye el az útlevelet és küldje el a térparancsnokságra felülbírálás végett.⁸⁶ A térparancsnok viszont az a Glavas volt, aki a vár feladásán fáradozott, így a helyzet lényegesen nem változott.

A várórség számára a hazatérés reménye annál is inkább csábítónak tűnt, mivel Batthyány távozása után két nappal tárgyalások kezdődtek a magyarok és osztrákok között. Az első megbeszélésre meglehetősen furcsa ürügy szolgáltatott alkalmat. A várbeli főposta azzal a kéréssel fordult Ederhez, hogy „különös egyezkedés útján” biztosítsák a szabad postaközlekedést, az ellenség által elfogott postakocsit szolgáltatassák vissza. Eder február 5-én Trebersburgnak azt javasolta, hogy a postát „kölcsonös felvigyázás mellett” ellenőrizték, és csak olyan leveleket küldjenek az ellenséges vonalakon túlra, amelyek nem ellenséges szelleműek. Trebersburg vezérőrnagy ezt, a hadviselő felek közötti elég furcsa kérést nem értékelhette másként mint a várparancsnok közeledési kísérletét és nem akarta elszalasztani a kedvező alkalmat. Biztosította Edert, hogy a posta visszatartása semmi esetre sem szándékosan, hanem „az események szorításában tévedésből történt”. Támogatta a postaforgalom helyreállítását, amely azonban csak közös felügyelet alatt valósulhat meg. Tárgyalásokat javasolt a közös ellenőrzés részleteiről és „egyebekről” (über die anderseitige Lage der Dinge), vezetésükkel Van der Null ezredest bízta meg.

Az eszéki haditanács Földváryt és báró Ludwik Villani őrnagyot hatalmazta meg a tárgyalások lefolytatásával. A tisztikar nagy része gyanakodva figyelte az eseményeket. A megbeszélés tárgyát nem igazán hitte el, az is furcsának tűnt, hogy ilyen jelentéktelen ügy miatt maga a dandárparancsnok tárgyaljon. Földváry hosszú távolmaradása (reggel 10 órakor hagyta el a várat és csak 1 órakor tért vissza) mindenféle találgatásra adott okot. A joviálisan elköltött pezsgős reggeli nyomán a legénység egyenesen arról kezdett beszélni, hogy parancsnokuk az osztrákokkal mulatozik.⁸⁷ Ha igaz az, amit Földváry állít, hogy az osztrák ezredesre sokáig kellett várni, akkor is nehezen képzelhető el, hogy a megbeszélés csak a postai kapcsolat helyreállításáról szólt.

Az eszéki vár feladása (1849. február 9 – 1849. február 14.)

Február 7-én Nugent személyesen is meggyőződhetett arról, hogy az ostrom-előkészületek már a végső szakaszba jutottak. A tüzérségi erősítés folyamatosan

⁸⁶ Nugent felszólítása: 1849. február 4. KA AFA Nugent Corps 2/19.; A rokon látogatás szerepéről: Földváry: Jegyzőkönyv. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; A Vegyes Bizottmány jelentése: uo. 5. kútfő, 6. tétel; Haditanács jegyzőkönyve: uo. 8. kútfő, 10. tétel; *Pesti Hirlap*, 1849. május 2. 278. sz. 25. o.; *Szilágyi*: i. m. 146. o.; *Szűts*: i. m. 42. o.; *Várady*: II. k. 693. o.; Batthyány felszólítása: - - Perényinek, 1849. május 29. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő 6. tétel; Földváry rendeletei: Parancskönyv. 1849. január 20., február 6. HL Filmtár 206.d.; Földváry: Jegyzőkönyv. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 8. tétel.

⁸⁷ A főposta kérése: Földváry: Általános vallomás. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 7. tétel; Vegyes Bizottmány jelentése, uo. 5. kútfő, 2676.; Eder Trebersburghoz intézett üzenetét Földváry közli a Jegyzőkönyvben, uo. 8. kútfő, 8. tétel; Trebersburg válasza: uo. 8. kútfő, 10. tétel, 8. kútfő, 2. tétel B. sz.; Földváry a jegyzőkönyvben tagadta, hogy a postán kívül bármilyen másról tárgyaltak volna, de erről a Vegyes Bizottmányt sem tudta meggyőzni. A bíróság Trebersburg leveléből a tárgyalásokra való világos felszólítást olvasta ki, uo. 5. kútfő, 2676.

érkezett, az ütegállások építése, a terep előkészítése megfelelő ütemben haladt. Tartott azonban attól, hogy a – megítélése szerint – fegyverrel, lőszerrel, élelmiszerral bőven ellátott és megfelelő létszámú őrséggel rendelkező erőd hosszú ellenállást fog tanúsítani. Ugyanakkor a várórség legénységi állományának és tisztikarának szelleméről, hangulatáról szóló jelentések alapján komolyan remélhette, hogy békés úton juthat a vár birtokába. Utasította Trebersburgot, hogy szólítsa fel Edert a vár átadására, illetve az annak részleteit célzó tárgyalások megkezdésére. Trebersburg február 9-i keltezésű levelében nem szerepel a becsületes kapituláció fogalma, sem jogi fejtegetés. A várparancsnokhoz úgy fordult, mint császári tábornokhoz:

„Nugent tábornok őkegyelmessége megbízásából, mint a császári és királyi ostromló sereg parancsnoka, kérem kegyelmességedet, hogy Eszék erősségét az Osztrák Monarchia jogos uralkodójának adja át.

Meggyőződve arról, hogy Ön tábornok úr, a legfenségesebb uralkodónak tett 50 évi szolgálat után nem fog késlekedni, hogy mint a bátor osztrák hadsereg hű alattvalója és veteránja kötelességét megtegye, ezúttal kérem Önt, hogy a hely átadása módozatainak megbeszélése céljából egy megbízottat az Ön által kívánt helyen és Önnek legmegfelelőbb időben szíveskedjen hozzánk elküldeni, ami után az általam teljhatalommal felruházott Van der Null ezredes ugyanoda fog menni. Jogosan várom el, hogy egy ilyen megegyezés megtörténjen, amely a Monarchia és az emberiség javát szolgálja, és bátor hadseregünk nyugalma számára kívánatos.”

Eder február 10-én éppen akkor kapta a felszólítást, amikor a törzstisztekből – a várparancsnokból, a dandárparancsnokból, Mathias Piringer alezredesből, továbbá Rác Sándor, Glavas István, Penz Miklós, Ludwik Villani és Schmidegg Károly őrnagyból – álló haditanács ülésezett. Batthyány távozása után Eder állásfoglalása volt a legfontosabb. A német származású tábornok esküje és becsületszava ellenére osztrák maradt, Glavas őrnagy mellett a vár átadásán fáradozó tisztek legtekintélyesebb vezetője volt. Döntésében szerepet játszott a honvéd csapatok állapota, demoralizáltsága, az osztrák hadsereg sikerei, és nem utolsósorban a vár reménytelen helyzete. *„...azon meggyőződésben vagyok – nyilatkozta Földvárynak –, hogy a várat azon vár őrséggel, amely ott volt azon szellemmel és oly veszélyes körülmények között, nem én, hanem nem tudom milyen Napóleon generális, vagy akárki mint egyes ember meg nem tarthatta volna”.*

Meghatározó volt Földváry és Rác állásfoglalása is, akiknek személyeiben a magyar kormány a vár megtartásának biztosítékát látta és akikben a legénység és a magyar tisztikar is Batthyány távozása után különösen megbízott. A két volt császári tiszt belefáradt és belekeseredett abba a reménytelen viaskodásba, amit a legénységgel és újonc tisztikarral folytattak annak érdekében, hogy fegyelmezett és képzett várórséget alakítsanak ki. A vár hiányos ellátottságát és felszereltségét, elszigetelt és veszélyeztetett helyzetét a magyar kormány részéről megnyilvánuló közömbösségként értelmezték. Mindennapi tapasztalataikon túl szerepet játszhatott döntésükben a szervezkedő tisztek – katonai szempontból nehezen cáfolható – érvelése a vár védhetetlen állapotáról. Mindezeket figyelembe véve sem a vár felszereltsége és ellátottsága, sem a csapatok száma és állapota, sem a vár kiépítettsége és ereje, sem pedig az országos és szlavóniai hadi helyzet nem adott okot optimizmusra. A haditanács többi tagjával együtt ők is a

tárgyalások megkezdésére szavaztak. Eder február 10-én értesítette Trebersburgot, hogy a teljhatalommal felruházott Rác és Glavas őrnagy másnap délelőtt 10 órakor a felsővárosi Szallopek-házba megy a Van der Nüllel folytatandó tárgyalásra.

A két tiszt írásbeli meghatalmazása tartalmazta a haditanács álláspontját. A tárgyalásokat nem utasította el, küldötteit felhatalmazta arra, hogy az osztrák féltől átvegyék a vár feladásának feltételeit. Meghódolási szándékukat azonban nem nyilvánították ki, noha nem is utasították el teljesen: „...ilyen forntos ügyben... nem lehetséges már most egy végleges döntést hozni, annál kevésbé, mivel a várórség nagy része olyan csapatokból áll, amelynél tartani lehet attól, sőt majdnem biztosra vehető, hogy... az erődben zendülés törne ki...” Kompromisszumos megoldásként javasolták, hogy a két fél, „...amely noha ugyanahhoz az uralkodóhoz tartoznak, jelenleg sajnálatosan szembenállnak egymással...” kössön fegyverszünetet. A határozat részletesen indokolja a fegyverszünet szükségességét, mely lehetővé tenné, hogy „nagyobb nyugalom mellett lehessen tanácskozni”, megakadályozná, hogy kellően elő nem készített döntés miatt a várban zendülés törjön ki, és végül megnyugtatón az erőd és a külvárosok lakosságát. Rác és Glavas csak arra kapott felhatalmazást, hogy ezt az álláspontot ismertesse, az ellenség feltételeit átvegye, de további részlettárgyalásokba nem bocsátkozhattak.⁸⁸

A két követ február 11-én délután 2 órakor tért vissza a várba. Van der Nüll a fegyverszünet bármely formáját elutasította, ugyanakkor részletezte Eszék feladásának feltételeit, módját és azokat az engedményeket, amelyekben a várórség önkéntes meghódolás esetén részesülhet. A tisztikar zúgolódt, mert a tárgyalásokból kirekesztették őket, a haditanácsnak pedig el kellett nyernie a tisztikar beleegyezését. Földváry a délután 3 órára összehívott tisztikarral közölte, hogy a várparancsnok 24 órát kapott Eszék átadására. Az ellenség által előterjesztett feltételek megvitatására este 6 órára kibővített gyűlést hirdetett meg, felszólította a zászlóalj és csapattestek vezetését, hogy válasszanak és küldjenek két-két tisztet a megbeszélésre, akik egységük véleményét a legmarkánsabban tudják képviselni. Egyben azt is megígérte, hogy ha az este folyamán bármilyen határozat születik, másnap, még a megszabott határidőn belül, ki fogják kérni a teljes tisztikar véleményét, s közös, egységes döntést hoznak. Földváry Trebersburg levelének felolvasása után figyelmeztetett arra, hogy „a várnak jelen állapota csakugyan komoly megfontolást igényel”. A legénység, különösen a rokonok látogatása és híradásai miatt demoralizált, Eszék ellátottsága nem megnyugtató, 200 000 forintot igényeltek, csak 40 000-et kaptak, nincs elég lőszer, a szükséges 600 tüzer helyett csak 282 teljesít szolgálatot, „aki van, azok is rossz lelkűek és ügyetlenek”. Beszéde végén még a kormányt is megvádolta: „azt hihetni, hogy ezen vár megtartása

⁸⁸ Nugent helyzetértékelése: - - Windisch-Grätznek, 1849. február 8. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 12/465.; Trebersburg felszólítása Edernek, 1849. február 9. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 10. tétel, 2. tétel C. sz.; Eder szerepéről: *Irányi*: i. m. II. k. 121. o.; *Gelich*: i. m. II. k. 335 o.; *Thim*: Délmagyarország. 222–223. o.; Kossuth végig bizalmatlan volt vele szemben, s szerepét különösen kiemeli, azt hangsúlyozva, hogy ha a várparancsnok nem lett volna áruló, akkor Rác sem. Kossuth Mészárosnak, 1849. február 22. KLÖM XIV. k. 523. o.; *Alföldi Hírlap*. 1849. március 18. 23. sz. 85. o.; *Honvéd*, 1849. február 28. 54. sz. 216. o.; Eder nyilatkozata: Földváry: Jegyzőkönyv. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 8. tétel; Eder Trebersburgnak a tárgyalás megkezdéséről: 1849. február 10., uo. 8. kútfő, 2. tétel, D. sz.; Rác és Glavas felhatalmazása, a haditanács határozata: uo. 8. kútfő, 10. tétel, 8. kútfő, 2. tétel E. sz.; Golubics életrajzi adatai: *Bona*: Kossuth kapitányai 233. o.

nem fekszik magának a kormánynak érdekében”. A dandárparancsnok szavai a tisztikarban nagy megdöbbenést váltottak ki: addig csak a vár erejéről, jó ellátottságáról hangzottak el nyilatkozatok, a hiányosságokról nem.

Az este 6 órakor kezdődő kibővített haditanácson ismertették a vár feladásával kapcsolatos osztrák ultimátumot.

Az 1. pont leszögezte, mivel *„nem ellenséges érzületű felek között”* jön létre a megegyezés, hanem *„kizárólag a várőrség és parancsnokának kezdeményezésére”*, csakis feltétel nélküli megadásról lehet szó, de ennek ellenére *„bizonyos engedményeket biztosítanak, amely további tárgyalás alapját képezhetik”*.

A 2. pont az átadás rendjét szabályozta: mindkét fél haladéktalanul előterjeszti a megfogalmazott feltételeket az illetékes hatóságoknak. A tárgyalások tényleges befejezésére 24 órán belül kerül sor, amikor a várparancsnok által elkészített átadási okmányt kicserélik a 3. pont alatti dokumentummal.

A 3. pont az átadás folyamatát taglalta.

a) Eder vezérőrnagy, a haditanács és a várőrség egyetértésével, minden hadianyaggal, raktáraival, mindenféle készletével tökéletes állapotban átadja a várat Trebersburg vezérőrnagynak és csapatainak, ennek érdekében az adott napon és adott órában a kapuőrhelyeket az ostromló csapatok szállják meg.

b) A várőrség a vártéren a császári csapatok előtt leteszi a fegyvert, de a tisztek megtarthatják kardjukat.

c) A várőrség kivonulását és elbocsátását, otthonukba távozását a vár átadása után 24 órán belül végre kell hajtani, azzal a feltétellel, hogy soha, semmilyen körülmények között nem fognak fegyvert a Felsőleges Uralkodóház ellen.

A 4. pont az önkéntes, feltétel nélküli megadás esetére a következő engedményeket biztosította:

– a legénység őrmesteri rangig általános kegyelmet kap, azzal a feltétellel, hogy soha többé nem fog fegyvert az uralkodóház ellen. Azok, akik korábban a császári hadseregben szolgáltak, kívánságuk szerint hazatérhetnek és a távolság aránya szerint 10–20 napi zsoldban részesülnek, vagy ezredükben a korábbi rangban szolgálhatnak tovább.

– A császári hadsereg korábban aktív és nyugállományú tisztjei, akik az előbbi kedvezményben részesülni akarnak, a bécsújhelyi haditörvényszék vizsgálatának önkéntesen alávetik magukat. Ez lényeges mentségi körülményt jelent, és minden esetben Ő Felsőleges kegyelmébe ajánlják őket.

– Akik korábban nem voltak tisztek, korábbi életüket folytathatják, és ha békésen viselik magukat, politikai tetteikért nem vonják őket felelősségre, külön útlevelet kapnak, és bárhová távozhatnak. Ezek a kedvezmények megilletik az egykori császári-királyi nyugalmazott tiszteket is.

– Az őrség minden tagjának magántulajdona sérthetetlen, azzal szabadon rendelkezhet.

Az 5. pont kimondta, hogy ha a várparancsnokság a dokumentumok cseréjét 24 órán belül nem hajtja végre, akkor azt az ostromló csapatok az ellenségeskedések kezdetének tekintik, minden engedményt visszavonnak, a tárgyalásokat felfüggesztik és a várőrségre a legszigorúbb haditörvények vonatkoznak.

A feltételek megismerése után a haditanácsban éjfélig tartó vita alakult ki. Az ultimátum a 24 órás határidővel eleget tett a Windisch-Grätz által szorgalmazott feltétel nélküli kapitulációnak, de az ingadozó várórséget nem akarta elkeseredett ellenállásba hajszolni. Az engedmények vonzóak voltak és csábítóak. A vezetéséből senki nem foglalt állást a tárgyalások megszakítása mellett. Ez azt is jelentette, hogy nem volt olyan tekintélyes személyiség a haditanácsban, aki körül a vár feladását ellenző csoportosulás kialakulhatott volna. Az ellenvélemények, mint Perczel Pál századosé, aki Zrínyi példájára hivatkozott, elszigeteltek maradtak. A rangkülönbség eleve korlátok közé szorította a szembehelyezkedés lehetőségét. Csolnoky vallomása szerint Földváry Perczelt egyszerűen rendfokozatára figyelmeztette és tiszteletre utasította. A főtisztek és altisztek a vár helyzetét illetően nem rendelkeztek kellő rálátással, később több tiszt utalt rá a bíróság előtt, hogy a megfeszített szolgálat miatt a vár egyetlen pontjához voltak láncolva, s nem volt tudomásuk arról, hogy más csapattesteknél, a várnak különböző pontjain milyen viszonyok uralkodnak. A haditanácskozás mindvégig szakmai mederben folyt, a legszakavatottabb vezetők véleményét nem lehetett cáfolni, a törzstisztek a politikai, vagy morális kérdésekre is szakmai érvekkel válaszoltak. A szorgalmazók érvrendszere a Földváry által elmondottakon alapult és kiegészült a vár reménytelen külső helyzetével, a külső segítség lehetetlenségével, a vár erődítéstani gyengeségeivel, nem utolsósorban pedig különösen nagy hangsúlyt kapott a legénység megbízhatatlansága. Többek szerint az ellenállás a zászlóaljnak nyílt lázadását vonta maga után. Miután egyre több vélemény hangzott el a feladás mellett, még azok a tisztek is elbátortalanodtak, akik eredetileg ellene nyilatkoztak. Bizonyíthatóan mindössze Perczel és Golubics százados tartott ki a vár védelme mellett.

A haditanács mégsem merte vállalni a vár feltétel nélküli feladását: a Batthyány által felvetett becsületes kapitulációról született egyhangú döntés. Ez az adott esetben azt jelentette, hogy az egész várórség fegyveresen, tisztjei vezetésével, kivonul a várból, az osztrákok biztosítják, hogy Batinánál átkelhetnek a Dunán és Bezdán irányába eltávozhatnak. Ennek megfelelően a legénységet nem bocsátják haza. Az átadás módját azzal a feltétellel fogadják el, hogy az erőd túlparti részének (Hornwerk) a kapuját a kivonulásig még magyar őrség tartja megszállva. A 24 órás határidőt elfogadják, de a módosítások további tárgyalást igényelnek. Attól az időponttól számítva, hogy a várórség javaslatára megérkezik Trebersburg válasza, megfogalmazzák a végleges szerződést és 24 órán belül eljuttatják a felsővárosba.⁸⁹

Másnap reggel a teljes tisztikar előtt ismertették az átadás feltételeit. A tisztikar nagy része felháborodva utasította vissza a vár feladását, ám Glavas azzal érvelt: hazafiúi kötelességük, hogy legalább a katonákat megmentsék a hazának. A vár elvesztésének következményeit azzal próbálta jelentéktelenné tenni, hogy hangsúlyozta, ha a magyar

⁸⁹ Február 11–12.-i haditanács: Vegyes Bizottmány jelentése. OL H 72. IM Á. ü. o. 5. kútfő, 2676.; Vegyes Bizottmány jegyzőkönyve, uo. 8. kútfő, 2. tétel; A haditanács határozata: uo. 8. kútfő, 10. tétel, 2. tétel G. sz.; A haditanács leírása: Jegyzőkönyv, uo. 8. kútfő, 10. tétel; Az eseményeket legrészletesebben Csolnoky vallomása tartalmazza. Elmondása szerint Penz őrnagy úgy nyilatkozott, hogy amíg széles réseket nem lő az ellenség a falon, addig a kötelesség és becsület úgy kívánja, hogy védjék a várat. Földváry ezt tagadta, a mérnök tiszt úgy nyilatkozott, hogy a gyenge oldalakat csak úgy lehet megtartani, ha van elővédfal. Csolnoky: uo. 8. kútfő, 5. tétel; Földváry: Jegyzőkönyv, uo. 8. kútfő, 8. tétel; Penz életrajzi adatai: *Bona*: Tábormokok 262. o.; Perczel felszólalását idézi. *Thim*: Délmagyarország 225. o.; *Rat Hrvata* 136. o.; *Gelich*: i. m. II. 337. o.; *Übergabe* 32. o.

„másutt” győz, akkor Eszék vára, magától, ismét a kormány kezébe kerül. Beszéde hatásos volt, de nem meggyőző. Zászlóaljanként és csapategységenként két-két tiszt végül mégis aláírta a határozatot abban a hiszemben, hogy ez valóban csak ürügy arra, hogy a felmentő sereg megérkezéséig időt nyerjenek. Eder mind Van der Nüllt, mind Trebersburgot értesítette a fejleményekről és közölte: Rác és Glavas őrnagy délután 2 és 3 óra között átnyújtja a haditanács által megfogalmazott módosításokat.

Az osztrák hadvezetés a módosítást természetesen nem fogadhatta el, nem csak elvi okokból, hanem hadászati szempontból sem. Nugent legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy közvetlen összeköttetést létesítsen a szerbekkel. Erről még Pécs elfoglalása előtt, január 29-én értesítette Josip Rajčićot. Van der Nüll válaszában kizárt minden módosítást, csak a feltétel nélküli megadást fogadta el: *„fegyveres kivonulást külellenség követelheti, nem belellenség, a királynak alattvalói”*.

A bomlás megkezdődött. Az osztrák válasszal egyedül Glavas tért vissza, Rác az ellenségénél maradt. Csupán egy levelet küldött Golubics századosnak, melyben megbízta a zászlóalj parancsnokságával és indokolta árulását. A tüzérség parancsnoka, Schmidegg Károly 8 000 forinttal megszökött. Poggyászát előre küldte Pécsre, s amikor Rác és Glavas parlamenterként az ellenséghez lovagolt, ő is hozzájuk szegődött. A kapuőrségnek nem tűnt fel, így a két törzstiszt tudtával hajthatta végre tervét. Ismét összehívták az egész tisztikart. Rác átállása miatt Földváry összeomlott, könnyes szemmel ismertette az eseményeket, s annak a félelmének adott hangot, hogy ha most a védekezés mellett döntenek, akkor az ellenség ismerni fogja a vár minden gyenge pontját. A főszerep Edernek és Glavasnak jutott. Glavas hosszú beszédében 10 pontban foglalta össze a vár védelmének képtelenségét. Ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy a kormány semmit nem tett a vár védelme érdekében, *„mindenki azon véleményre jött, hogy a kormány Eszék várát jelentéktelen pontnak tartván a közönséges hadműködések irányában és ennek megtartása nem igen látszott érdekében lenni...”* Az ellenállás teljes megtörése érdekében Eder és Glavas egyenesen azt fejtegette, hogy Jellačić és Windisch-Grätz elfoglalta egész Magyarországot, Debrecen is, így teljesen értelmetlen minden ellenállás.

A beszéd megtette hatását, a szavazásnál egyedül Golubics százados tartott ki a védelem mellett. Egyhangú határozat született, *„... szabad akaratból a jogszerű uralkodónak a (vár) átadatott, azon biztos meggyőződéssel, hogy e lovagi eljárást maga az uralkodó is kegyesen helyeselvén, e szegény hazát atyai oltalmára méltatni fogja”*. A várparancsnokság ezek után, az osztrákok február 11-i tervezete alapján, megfogalmazta az átadási okmányt. Az iratban nem szerepeltek teljes részletességgel azon kedvezmények, amelyeket az osztrákok ígértek, de az aláíráskor Földváry, külön kitételrel, azokat is biztosította. A dokumentumot minden zászlóalj és csapattest két tagja hitelesítette.⁹⁰

⁹⁰ A feltételek átadása: Eder Trebersburgnak, 1849. február 12. OL H 72. IM Á. ü. o. 2. tétel, H.sz.; KA AFA Nugent Corps 1849. 2/75/a.; A feltételek fogadtatása a tisztgyűlésen: *Dessewffy*: Napló. 1849. február 12. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 4111. IV.; Glavas beszédei: Haditanács jegyzőkönyve. OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 10. tétel. Közli: Vegyes Bizottmány jelentése, uo. 5. kútfő, 2676.; Glavas meghatározó szerepére: Eder jelentése. KA AFA Nugent Corps 1849. 2/75/e. Közli: Uibergabe 58-59.o.; Rác szerepéről: Nugent. KA AFA Nugent Corps 1849. 2/75/d.; Lemondási nyilatkozata: OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 2. tétel; Golubics vallomásában található a hozzá küldött levél: uo. 8. kútfő, 4. tétel. Az osztrák hadbíróóság csupán rangjától

Február 13-án Glavas és Csolnoky bejelentette Van der Nullnek az erőd feladását. A kapukat és mellvédeket délután határőrvidéki csapatok szállták meg. Február 14-én reggel 9 órakor a 4 500 fős őrség kivonult a vártérre. Az ostromló csapatoknak adott tiszteletadás után gúlóba rakták fegyvereiket.⁹¹ A magyar katonák az átadási feltételeknek megfelelően szétszéledtek, a tisztikar nagy része még előbb elhagyta a várat. Az eszéki várőrség felbomlott, az erőd a nagy mennyiségű löporral, ágyúval, élelmiszerral és egyéb tartalékkal az osztrák csapatok kezébe került. Nugent immár minden figyelmét és erejét Pétervárad bevételére fordíthatta.

Az osztrák katonai és politikai vezetés – elismerve a vár elfoglalásának előnyeit – csak kénytelen-kelletlen fogadta el a kapitulációt, ami csak nevében volt feltétel nélkül való. Windisch-Grätz kijelentette, hogy Nugent a magyar tiszteknek nem ígért semmit, és ugyanolyan haditörvények vonatkoznak a csapatok vezetőire, mint más esetekben.

Magyar részről a vár átadásának hírére leírhatatlan felháborodás fogadta. A radikálisok a hadügyminisztert, Mészáros Lázárt vádolták, a parlament február 28-i viharos ülésén minden alapvető jogi normát félretéve többségi határozatot hoztak, amely szerint minden eszéki tiszt becstelen, amíg a hazaárulás vádja alól nem tisztázza magát. Polgári-katonai vegyes hadbírószág elé idéztek minden tisztet. Kossuth intézkedett arról is, hogy a hivatalosan is feloszlott zászlóaljak szétszóródott legénységét gyűjtsék össze. Mindez azonban már nem változtathatott azon a tényen, hogy a Dunántúl és Szlavónia Magyarország számára elveszett.

1848 őszén a magyar kormány az eszéki vár biztosítását megoldottnak tekintette. Honvédcapatok vonultak be a várba, az ellenszegülő tiszteket eltávolították. Az erőd ellátottságát, a várőrség létszámát elegendőnek tartották, noha a fegyver- és lőszeranyagot elszállították és a Zanini-csapatokat Pestre rendelték. 1848 decemberétől az őrség – Batthyány vészjósló figyelmeztetései ellenére – semmilyen támogatást nem kapott. Lőszert, pénzt, csapatokat még akkor sem küldtek, amikor a Dunántúlon nagyszabású osztrák hadművelet bontakozott ki és az is ismertté vált, hogy küszöbön áll az erőd ostroma. Kossuth az osztrák főerők támadását követően nem tudott segíteni. Nemegyei képzetlen felkelő csapatainak Eszékre irányítása akkor sem jelentett volna megoldást, ha az őrnagy teljesíti a parancsot, elvonulása után pedig a vár felmentésének

fosztotta meg. *Bona*: Tábormokok 280. o.; *Schmiddegről*: Földvár: Jegyzőkönyv, uo. 8. kútfő, 8. tétel; Végső döntés a vár feladásáról: Vegyes Bizottmány jelentése, uo. 5. kútfő, 2676.; *Dessewffy*: Napló. 1849. február 12. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 4111. IV.; Egyes leírások szerint Eder félt a honvédek lázadásától, ezért parancsára a kapukat a Wasa és Sándor gyalogezredek csapatai szállták meg. *Gelich*: i. m. II. k. 338. o.; *Thim*: Délmagyarország 226. o.; Átadási okmány: OL H 72. IM Á. ü. o. 8. kútfő, 10. tétel, 2. tétel K. sz.; HL. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 13/412. Közli: *Gelich*: i. m. II. k. 339–341. o.; *Thim*: Délmagyarország 227–228. o.; *Uibergabe* 53–55. o.; Az engedményeket külön is megfogalmazták 1849. február 14-én, amit Nugent is megerősített: HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 13/412.; *Uibergabe* 56–67. o.; *Thim*: Délmagyarország 224–225. o.; *Gelich*: i. m. II. k. 336–337. o.; *Kosanovič*: i. m. 163. o. (horvátul).

⁹¹ A vár átadása: Nugent Radetzkynek, HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 13/412.; 23. Armee-Bulletin. 1849. február 17.; OL 32 1848–49-es nyomtatványok. 18. cs. 96–101., 104–106., 108–112.; *Füzes*: Batthyány 127. o.; *Thim*: Délmagyarország 226. o.; *Váradi*: i. m. II. k. 694. o.; Winterfeldzug 257. o.; *Blasek*: i. m. I. Theil. 2. o.; Abschnitt 347. o.; *Stiles*: i. m. 181. o.; *Kosanovič*: i. m. 163. o.; *Frey*: i. m. II. k. 234. o.; *Szeremlei*: i. m. II. k. 54. o.; *Füzes*: Baranya és Verőce 191. o.; Rat Hrvata 138. o.; *Uibergabe* 35–36. o.; Baranyai–eszéki események. MTA Kézirattár. Történelem. 2. r. 357/2.

még csak a terve, vagy gondolata sem merült fel.

Batthyány fáradhatatlanul munkálkodott a vár sikeres védelméhez szükséges anyagi és főként személyi feltételek megteremtésén. Megbízható parancsnoki kart azonban nem sikerült kialakítania. Humánus személyisége gátolta abban, hogy a szervezkedő tiszteket elégséges bizonyíték nélkül, de komoly gyanú alapján felelősségre vonja. Erre akkor sem került sor, amikor a vád bizonyítást nyert és példát statuálhatott volna. A vár vezetőibe helyezett feltétlen bizalma miatt a szervezkedés veszélyének nagyságát nem is tudta reálisan felmérni. A legnagyobb hibát azonban akkor követte el, amikor az ostrom alatt álló várat elhagyta. A vár sorsát egyértelműen a volt császári tisztek határozták meg. Az Eder, Glavas és Neubauer által vezetett csoport tudatosan elmulasztotta, sőt gátolta azokat az intézkedéseket, amelyek lehetővé tették volna az ellenállást. Ezzel az őrséget kilátástalan helyzetbe sodorták. Így sikerült Földváry és Rácz csatlakozását is elérniük, ami megpecsételte Eszék sorsát. A tisztikar gyanútlan volt, és amikor nyilvánvalóvá vált az árulás ténye, sem a külső, sem a belső helyzet nem tette lehetővé az eredményes ellenállást.

Az ellenség létszáma nem volt olyan jelentős, mint az őrség feltételezte (20 000 fő). Nem is képviselt nagy erőt: többségben határőr csapatok alkották. Reiche csapatainak kiegészítése és a nehéztüzérség felvonultatása csak február végére fejeződött volna be. Az őrség önmagában gyenge volt ahhoz, hogy hosszú ostromot kiálljon, elszánt tisztikar azonban, kellően felkészített legénységgel, több héten át sikerrel védekezhetett volna. Nem így történt. Több kedvezőtlen külső és belső tényező együttes hatása vezetett a vár elvesztéséhez.

Ferenc Rabár

THE SURRENDER OF FORT ESZÉK IN FEBRUARY 1849

Summary

At the end of 1848 Fort Eszék was beleaguered by the enemy: the counties on the North of it were occupied by Austrian troops and border regiments of the Military Frontiers went into positions on the South. On 30–31 October the Austrian troops took possession of the town of Eszék. The fortifications were defective, the number and quality of the garrison troops inadequate; there was no hope for any deliverance. Consequently a significant part of the body of officers of the fortification inclined to capitulate and they persuaded Government Commissioner Kázmér Count Batthyány to leave. After the arrival of the heavy siege artillery the officers in charge began negotiations with the commander of the Imperial Army and in February 1849 Fort Eszék surrendered.

Ferenc Rabár

LA REDDITION DU FORT D'ESZEK EN 1849

Résumé

A la fin de 1848 le fort d'Eszék était entouré de l'ennemi: les territoires au Nord d'Eszék étaient occupés par des troupes autrichiennes, au Sud les troupes des confins militaires possédaient des positions. Les Autrichiens ont occupé la ville d'Eszék les 30 et 31 janvier. La fortification du château restait loin d'être parfaite, la quantité et la qualité de la garnison n'ont pas atteint le niveau nécessaire. Ils ne pouvaient compter sur aucune aide extérieure. Une partie importante du corps d'officiers du fort n'a pas rejeté l'idée de la capitulation, et ils ont porté le commissaire de gouvernement Kázmér Batthyány au départ. A l'arrivée de l'artillerie lourde de siège, le corps d'officiers a commencé des entretiens avec l'ennemi, et, comme résultat des entretiens, en février de 1849, ils ont donné le fort aux troupes impériales.

Ferenc Rabár

DIE KAPITULATION DER FESTUNG VON ESSEG IN 1849

Resümee

1848 wurde die Burg von Esseg vom Feind umzingelt: die nördlichen Komitate wurden von der österreichischen Armee besetzt, im Süden war das Militär der Militärgrenze. Am 30–31. Jänner besetzten die Österreicher die Stadt Esseg. Die Befestigungen der Burg waren mangelhaft, die Stärke und die Qualität der Garnison war schlechter als erwünscht. Auf Hilfe von Außen konnten sie nicht zählen. Der Großteil des Offizierskorps war zur Kapitulation bereit, und sie überredeten den Regierungscommisär Kázmér Batthyány zum Verlassen der Festung. Bei der Ankunft der Belagerungs-Artillerie begann das Offizierskorps Verhandlungen mit den Belagerern, deren Ergebnis die Übergabe der Festung an die kaiserlichen Truppen im Februar 1849 war.

Ференц Рабар

СДАЧА КРЕПОСТИ ЭСЕК В 1849 ГОДУ

Резюме

В конце 1848 года крепость Эсек была окружена противником: области на севере крепости были оккупированы австрийскими войсками, на юге военные соединения пограничных кайзеровских войск заняли свои позиции. 30-31 января 1849 года австрийцы захватили город Эсек. Крепостные бастионы города были недостаточно оборудованы, численный состав местного гарнизона и его качество не отвечали требованиям времени. Гарнизон крепости не мог рассчитывать ни на какую поддержку. Значительная часть офицерского состава крепости склонялась к отступлению и сдаче крепости, она убедила уполномоченного правительства Казмера Баттьани покинуть крепость. После прибытия тяжелой артиллерии к осаждавшим войскам офицерский состав начал вести переговоры с осаждающими войсками, в результате чего в феврале 1849 года защитники крепости сдали крепость кайзеровским войскам.